

Inter-Parliamentary Union

For democracy, For everyone.

UNHCR

Агентство ООН по делам беженцев

Азаматтығы жоқтықтың алдын алу мен оны қысқартудың азаматтық туралы заңдардағы сәтті іс-тәжірибесі

Алғыстар

Бұл жарияланымды Парламентаралық одақ (ПАБ) пен Біріккен Ұлттар Ұйымының Босқындар істері жөніндегі Жоғарғы Комиссарының Басқармасы (БҰҰ БЖКБ) бірлесіп дайындаған.

Авторлары: Бұл жарияланымды негізінен, БҰҰ БЖКБ дайындады; бұл жобаның іске асырылуына Мариана Олайзола Розенблат (Mariana Olaiola Rosenblat) жүргізген тиянақты зерттеу ықпал етті. Халықаралық қорғау бөлімінің азаматтығы жоқтық мәселелері жөніндегі секциясының бастығы Мелани Ханна (Melanie Khanna) жобаны әзірлеуге басшылық етті, осы жарияланымды жазуға және редакциялауға көмектесті. Азаматтығы жоқтық мәселелері жөніндегі секцияның басқа қызметкерлері, соның ішінде Лена Хаап (Lena Haap), Радха Говил (Radha Govil), Анна де ла Варго Фито (Anna de la Vargo Fito) және Фернандо Биссако (Fernando Bissaco), сонымен қатар БҰҰ БЖКБ азаматтығы жоқтық мәселелері жөніндегі өңірлік қызметкерлері зерттеуді жүргізуге және шолу дайындауға ықпал етті. Радха Говил, Мелани Ханна және Халықаралық қорғау бөлімі директорының орынбасары Шахрзад Таджбахш (Shahrzad Tadjbakhsh) редактор-рецензия беруші ретінде болды.

Бұдан басқа, авторлар қолдау көрсеткені үшін ПАО-ның Гуманитарлық құқықтың сақталуын қолдау жөніндегі халықаралық комитетіне алғыс білдіреді.

Осы жарияланымның кез келген бөлігін авторлық құқықтар мен дереккөзді көрсетіп, сонымен қатар қандай да бір өзгертулер енгізбей, жеке немесе коммерциялық емес пайдалану үшін көшірмелеуге болады. Жарияланымның мазмұны пайдаланылғаны туралы Парламентаралық одаққа хабарлауды өтінеміз.

Азаматтық туралы заңдардың барлығы осы құрал дайындалып жатқан сәтте қолданыстағы заңдар ретінде түсінілді. Азаматтық туралы заңдарға кезең-кезеңмен өзгерістер енгізіліп отыратындықтан, кейбір сілтемелердің өзектілігі уақыт өте келе жойылуы мүмкін. Авторлар ресми аудармаға, егер ол ашық қолжетімділікте бар болса, сенім артады. Ресми аударма ашық қолжетімділікте жоқ болған жағдайда, аударма өз күшімен жүзеге асырылады; кез келген қателіктер әдейі жіберілген емес болып табылады, олар туралы ПАО-ға немесе БҰҰ БЖКБ-ға хабарлау керек.

© Парламентаралық одақ, 2018 жыл

Мұқабадағы фотосурет: © БҰҰ БЖКБ/Мидхат Потурович (Midhat Poturovic)

Босния және Герцеговина. Дейтон бейбіт келісіміне VII қосымшаны Қайта қаралған іске асыру стратегиясының ұзақмерзімді шешімдерін қолдау.

Рома ұлтының әйелі мен оның азаматтығы жоқтық тәуекеліне ұшыраған көмелетке толмаған баласы олар БҰҰ БЖКБ-ның серіктесі және Сараевода ақысыз құқықтық көмек ұсынатын «Vasa Prava BiH» ұйымының көмегімен алған туу туралы және азаматтық туралы куәліктерді көрсетуде. БҰҰ БЖКБ-ның ақысыз құқықтық көмек беру жөніндегі серіктесі болып табылатын үкіметтік емес ұйым рома қауымының өкілдеріне - **Босния мен Герцеговинада** азаматтығы жоқтық тәуекеліне ұшырайтын азшылыққа заңгерлік мәселелерді шешуге және туу/азаматтық туралы тізілімде тіркелуге көмектеседі. ПАО-ның 2012 жылғы, ЕО пен БҰҰ БЖКБ бірлесіп қаржыландыратын жобасы **Босния мен Герцеговинада** кері қайтып келген және іште қоныс аударған адамдардан тұратын азшылыққа әлеуметтік-экономикалық қолдау көрсетуге бағытталған.

Дизайн және беттеу: Bakos Design

ISBN: 978-92-9142-840-3

Аталмыш құжат БҰҰ босқындар істері жөніндегі Жоғарғы комиссары басқармасының Қазақстандағы ұлттық офисі орындаған бейресми аударма болып табылады. Аудармада орын алуы мүмкін кез келген қателіктер немесе дұрыс емес түсіндірулер үшін Парламентаралық Одақ жауап бермейді.

Мазмұны

Алғы сөз	5
Кіріспе	7
Балалар арасындағы азаматтығы жоқтыққа қатысты кепілдер	9
Кіріспе	9
1961 жылғы Азаматтығы жоқтықты қысқарту туралы конвенция ережелері.....	9
Адам құқықтары туралы шарттардағы қосымша ережелер	10
Заңдар мен сәтті іс-тәжірибе мысалдары.....	11
1. Мемлекеттің аумағында туылған және басқаша жағдайда азаматтығы жоқ адамдарға айналатын балаларға азаматтық беру.....	11
2. Мемлекеттің азаматтарынан шетелде туылған және басқаша жағдайда бұл балалар азаматтығы жоқ адамдарға айналатын балаларға азаматтық беру.....	13
3. Тауып алынған балаларға азаматтық беру	13
Танысуға арналған негізгі дереккөздер.....	14
Азаматтық туралы заңдардағы гендерлік теңдік	15
Кіріспе	15
Заңдар мен сәтті іс-тәжірибе мысалдары.....	16
1. Ата-аналардың өз азаматтығын беруі.....	16
2. Жұбайлардың өз азаматтығын беруі	18
Танысуға арналған негізгі дереккөздер.....	20
Азаматтығы жоқ адам мәртебесін анықтау процедуралары және жеңілдетілген тәртіппен қоластына алу	21
Кіріспе	21
Азаматтығы жоқ адам мәртебесін анықтау процедураларын енгізу.....	21
Жеңілдетілген тәртіппен азаматтыққа қабылдау.....	22
Заңдар мен сәтті іс-тәжірибе мысалдары.....	23
1. Азаматтығы жоқ адамдардың тұруға рұқсат алуы үшін қойылған талаптар саны азайтылатын заңдар	23
2. Тіл білуін және тіршілік етуге қаражат көздерінің бар болуын растау туралы талаптар жойылатын заңдар заңдар.....	24
3. Азаматтығы жоқ адамдардың басқа құжаттарды беруі туралы талаптар саны азайтылатын заңдар	24
4. Өтініш беру үшін алынатын алым азаматтығы жоқ адамдар үшін жойылатын немесе мұндай алымның мөлшері азайтылатын заңдар	25
5. Азаматтығы жоқ адамдардың балалары мен басқа да туыстарын жеңілдетілген тәртіппен азаматтыққа қабылдау.....	25
Танысуға арналған негізгі дереккөздер.....	25

Азаматтықты жоғалту.....	26
Кіріспе	26
Заңдар мен сәтті іс-тәжірибе мысалдары.....	27
Танысуға арналған негізгі дереккөздер.....	28
Азаматтықтан айыру.....	29
Кіріспе	29
Қосымша халықаралық стандарттар	30
Азаматтықтан негізсіз айыруға тыйым салу.....	30
Азаматтықтан айыру туралы шешімдердің жұбайлар мен балаларға қолданылуы	31
Заңдар мен сәтті іс-тәжірибе мысалдары.....	31
Танысуға арналған негізгі дереккөздер.....	33
Азаматтығы жоқтықтың алдын алуға және оны қысқартуға бағытталған типтік құқықтық ережелер.....	34
1. Балалар арасындағы азаматтығы жоқтыққа қатысты кепілдер	34
2. Азаматтық туралы заңдардағы гендерлік теңдік.....	34
3. Азаматтығы жоқ адам мәртебесін анықтау процедурасы (АЖАМА)	35
4. Жеңілдетілген тәртіппен азаматтыққа қабылдау	35
5. Азаматтықты жоғалту және азаматтықтан бас тарту.....	36
6. Азаматтықтан айыру.....	36
... туралы бірер сөз...	37

Алғы сөз

2005 жылы «Азаматтық және азаматтығы жоқтық» құралының бірінші редакциясы жарияланған сәттен бастап, БҰҰ Босқындар істері жөніндегі Жоғарғы Комисарының Басқармасы (БҰҰ БЖКБ) мен Парламентаралық одақ (ПАО) азаматтығы жоқтықтың жаңа жағдайлары туындауының алдын алуға және азаматтығы жоқтықтың созылып кеткен жағдайлары бойынша шешім қабылдауға бағытталған күштерді қолдау үшін өздерінің серіктестігін нығайтты. Осы құралда (екінші редакциясы 2014 жылы шығарылған) негізгі назар азаматтық алу құқығы мен азаматтығы жоқтықты қысқартуға қатысты халықаралық нормативтік-құқықтық базаға аударылады. Бұдан басқа, мұнда парламентарийлердің осы нормативтік-құқықтық базаға сәйкес келетін заңнама қабылдауда, сонымен қатар олардың мемлекеттерінің Біріккен Ұлттар Ұйымының азаматтығы жоқтық туралы екі конвенциясына қосылуына жәрдем көрсетуінде атқаратын рөлі аталып көрсетіледі. Жаңа құралда авторлар ауқымы анағұрлым кең жұмыс атқарды және азаматтығы жоқтықты жоюға жататын бірқатар тақырыптар бойынша мемлекеттердің заңдарының типтік ережелері келтірілген.

Азаматтығы жоқтықтың ол әсер ететін адамдарға ықпалын асыра бағалау мүмкін емес. Әдетте, азаматтығы жоқтық басқа адамдардың көпшілігі өзінен-өзі солай болуы тиіс деп санайтын негізгі құқықтарды азаматтығы жоқ адамдардың пайдалануына мүмкіндік бермейді. Мұндай құқықтарға мектепке бару, дәрігерге қаралу, жұмыс алу, банкте шот ашу, сайлауда дауыс беру, үйлену немесе тұрмыс құру, сол сияқты өз азаматтығын балаларына беру мүмкіндіктері жатады. Бұл үмітсіздікке әкелуі мүмкін, нәтижесінде азаматтығы жоқтықтан зардап шеккен адамдар шектен шыға қанау нышандары мен теріс пайдаланушылыққа осал болады. Бұдан басқа, қауымдардағы нақты адамдардың топтарына әсер ететін азаматтығы жоқтық әлеуметтік және экономикалық дамуға кедергі келтіруі мүмкін, бұл өз кезегінде зорлық-зомбылықты қақтығысқа және адамдардың мәжбүрлі қоныс аударуларына әкеледі.

2015 жылы БҰҰ БЖКБ, ПАО және Оңтүстік Африка Парламенті бірлесіп «Әрбір адамның азаматтық алу құқығы» тақырыбында конференция өткізді, оған әлемнің әртүрлі елдерінен парламентарийлер келіп қатысты.

Бұл конференция азаматтығы жоқтықты жоюға бағытталған шешімдер туралы хабардар болуды арттыруға ықпал етті. Сол уақыттан бері бұл екі ұйым 2024 жылға қарай азаматтығы жоқтықты жою бойынша 10 жылдық #IBelong Науқанын іске қосқаннан кейін қол жеткізілген азаматтығы жоқтық проблемаларын шешу саласындағы елеулі прогресс туралы парламентарийлер үшін тұрақты ақпараттық шолу дайындау үшін бірлесіп жұмыс істейді. Мысалы, Біріккен Ұлттар Ұйымының азаматтығы жоқтық туралы конвенцияларына 20 жаңа ел қосылды, оннан аса тиісті заңнамалық реформа жүргізілді, бұрын азаматтығы жоқ болған жүздеген мың адамға азаматтық берілді.

2019 жыл #IBelong Науқанының ортаңғы кезеңіне жеткен тұсы: жобаның бұл нүктесіне жақындаған осы кезеңде БҰҰ БЖКБ мен ПАО өз міндеттерін бұрынғыша атқарып келеді және әлемді азаматтығы жоқтық сияқты кесірден біржола құтқаратын елдердің парламентарийлеріне қолдау көрсетуде. Біз олар осы құралдан бірде-бір баланың азаматтығы жоқ болып тұмауын, ерлер мен әйелдердің азаматтықты өз балаларына тең дәрежеде беру мүмкіндігі болуын, бірде-бір адамның азаматтықтан негізсіз айрылмауын, азаматтығы жоқ адамдардың айқындалуы мен оларды қоластына алу жеңілдетілуін қамтамасыз ететін заңнама реформаларын қолдау үшін қажет практикалық ұсынымдар таба алады деп сенеміз. Осы жетекшілік 2024 жылғы қарай азаматтығы жоқтықты жою процесін жеделдетуге бағытталған күштерге жәрдемдесетін құрал ретінде мемлекеттердің, халықаралық ұйымдардың, азаматтық қоғам мен басқа да мүдделі тараптардың көмегімен кеңінен таралатынынан үмітіміз зор.

Филиппо Гранди (Filippo Grandi)
БҰҰ Босқындар істері жөніндегі
Жоғарғы комиссары

Мартин Чунгонг (Martin Chungong)
Парламентаралық одақтың
Бас хатшысы

Кіріспе

Азаматтығы жоқтық проблемасы бүгінгі таңда жуырда өткен уақыттардағыдан анағұрлым кеңірек мойындалады. Бұл көбінесе үкіметтердің, халықаралық ұйымдар мен үкіметтік емес құрылымдардың азаматтығы жоқ адамдардың мүшкіл халдеріне және азаматтығы жоқтықтың алдын алу мен қысқартудың маңыздылығына назар аудартуға бағытталған күштерінің арқасында орын алып отыр. Парламентаралық одақ (ПАО) пен БҰҰ-ның азаматтығы жоқтық проблемасын шешу тапсырылған агенттігі – БҰҰ Босқындар істері жөніндегі Жоғарғы Комиссарының Басқармасы (БҰҰ БЖКБ) бұл салада көптен бері ынтымақтасып, парламентарийлерге ұлттық заңнамаларды азаматтығы жоқтық жағдайларын болдырмас үшін әзірленген халықаралық стандарттарға сәйкес реформалауға көмектесіп келеді. Осы мақсатта 2005 жылы екі ұйым күштерін біріктіріп, азаматтық және азаматтығы жоқтық мәселелері бойынша парламентарийлерге арналған құралдың бірінші редакциясын шығарды. Бұл құралдың екінші басылымы 2014 жылы жарияланды және осы жылы БҰҰ БЖКБ 2024 жылға қарай азаматтығы жоқтықты жою бойынша #Ibelong Науқанын бастады. Бұл жұмыстарды жалғастырып, БҰҰ БЖКБ мен ПАО жаңа құрал - «Азаматтығы жоқтықтың алдын алу мен оны қысқартудың азаматтық туралы заңдардағы сәтті іс-тәжірибесін» ұсынады. Бұл басылым азаматтық алу құқығы бойынша халықаралық нормативтік-құқықтық базаға, сол сияқты азаматтығы жоқтықтың туындауының техникалық себептеріне басты назар аударылған алдыңғы басылымды толықтырады. Бұл жаңа құралда мемлекеттерде қолданылатын және олардың мыналарға қол жеткізуге мүмкіндік беретін құқықтық ережелердің практикалық мысалдары келтіріледі:

- Балаларлық арасындағы азаматтығы жоқтықты толық болдырмау;
- Азаматтық туралы заңдардан гендерлік кемсітушілік элементін алып тастау;
- Азаматтығы жоқ адамдарды анықтау процедураларын ендіру және оларды қоластына алуды жеңілдету;
- Азаматтықтан айыру немесе азаматтықты жоғалту жағдайларының барлығында адамдардың азаматтығы жоқ адамдарға айналмауын қамтамасыз ету.

Бұл құралда сонымен қатар азаматтық туралы заңдардағы белгілі бір сәтті іс-тәжірибе сипатталып, көтермеленген және барлық мемлекеттерге оларды қолдану ұсынылады.

Қуаныштысы, 2018 жылғы жағдай бойынша, БҰҰ-ның азаматтығы жоқтық туралы екі конвенциясымен және адам құқықтары туралы әртүрлі шарттармен сәйкестікке келтіру үшін заңдарды реформалауға қатысты жалпы алғанда оң үрдіс байқалды. Мысалы, аналардың балаларына өз құқықтарын әкелермен тең беруі рұқсат етілмейтін мемлекеттердің саны жыл өткен сайын азайып, бұл азаматтығы жоқтықтың әлемдегі ауқымды көзін қысқартты. Дегенмен де, осы құрал жарияланатын күнгі жағдай бойынша, осындай гендерлік кемсітушілік заңдар 25 мемлекетте қалып отыр. Сонымен қатар, бүгінгі таңда әлем мемлекеттерінің көбінде бұл мемлекеттерде туылған немесе олардың аумағында табылған және басқаша болған жағдайда азаматтығы жоқ адамдарға айналатын балаларға азаматтық беру туралы ережелер бар болғанымен, көптеген басқа елдерде мұндай кепілдер жоқ немесе олар тек ішінара немесе белгілі бір жағдайларда ғана қолданылады. Ал балалар ер жеткенде, олар азаматтығы жоқтығын өз балаларына беруі тәуекелі бар. Бұдан басқа, кем дегенде бір салада - азаматтықтан айыру бойынша кейбір елдерде азаматтығы жоқтық тәуекелін арттыратын жаңа заңдар мен практикалар пайда болуда.

Қуанышқа орай, бүгінгі таңда мемлекеттер маргиналдану, кедейлік, қақтығыс пен тұрақсыздық арасындағы байланысты жақсырақ түсінеді, бұл орнықты даму саласындағы Күн тәртібінде көрініс тауып, онда мемлекеттер «ешкімді артта қалдырмау» шешімін қабылдаған. Бүгінгі таңда көбінесе мектепке бара алмайтын, заңды негізде жұмыс істей алмайтын, банкте шот аша алмайтын немесе дәрігерге қарала алмайтын азаматтығы жоқ адамдардан соншалықты артта қалып қойған ешкім жоқ. Бұдан басқа, мұндай адамдарды әлеуметтік өмірден қалыс қалдыру қауымдар мен жалпы қоғамның әл-ауқаты мен тұрақтылығына әсер етеді. Шын мәнінде, екіншіке орай, соңғы оқиғалар азаматтығы жоқтық бұрынғыша қоғамдық тәртіпсіздіктерге, қақтығыстарға және халықтың қоныс аударуына себеп болуы ықтималдылығын, сонымен қатар тиісті адамдар үшін адам құқықтарына қатысты елеулі проблема болып табылатынын айқын көрсетіп берді. Солай бола тұра, азаматтығы жоқтық проблемасының шешілуі, осы жарияланымда көрсетілетіндей, техникалық тұрғыдан өте оңай. Қазіргі уақытта азаматтығы жоқтықты жою бойынша #IBelong Науқаны ортасына жақындады және осы кесір құбылысты үзілді-кесілді тоқтату үшін бүкіл мемлекеттер бұдан да көп күш салулары тиіс.

БҰҰ БЖКБ мен ПАО осы жаңа құралда келтірілген техникалық ұсынымдар мемлекеттерді азаматтық туралы заңнамада қажетті реформалар жүргізуге ынталандырады деп сенеді.

Балалар арасындағы азаматтығы жоқтыққа қатысты кепілдер

Кіріспе

Азаматтығы жоқ болып туылған кез келген баланың өнімді және толыққанды өмір сүру қабілеті елеулі түрде шектеулі. Солай бола тұра, балалар арасындағы азаматтығы жоқтық – бұл толығымен алдын алуға және жоюға бллатын проблема. Сондықтан БҰҰ БЖКБ туылған кезде азаматтығы жоқтықты өзінің Азаматтығы жоқтықты жою бойынша 2014-2024 жылдарға арналған жаһандық іс-қимыл жоспарына енгізді («Жаһандық іс-қимыл жоспары»)¹.

Туылған кезде азаматтығы жоқтыққа қатысты тиісті кепілдерді азаматтық туралы заңдарға кіріктіре отырып, мемлекеттер ұрпақтан-ұрпаққа берілуі жолымен азаматтығы жоқтықтың сақталуының алдын ала алады, сонымен қатар ата-аналардың азаматтығы бар болып, бірақ оны балаларына бере алмауы жағдайларын болдырмай қоя алады. Бұдан басқа, жетім қалған және ата-анасы белгісіз тастанды балалар («тауып алынған балалар») азаматтықсыз қалмайтынын тиісінше кепілдер қамтамасыз етеді².

1961 жылғы Азаматтығы жоқтықты қысқарту туралы конвенция ережелері

Балалар арасындағы азаматтығы жоқтыққа қатысты халықаралық стандарттардың анағұрлым егжей-тегжейлі жиынтығын Азаматтығы жоқтықты қысқарту туралы 1961 жылғы конвенциядан (1961 жылғы Конвенция)³ табуға болады. Бұл құжатта Уағдаласушы Мемлекеттер үшін жалпыға бірдей іске асырылған жағдайда бір ұрпақтың өмір бойғы азаматтығы жоқтығын тиімді түрде жоятын үш қағидаттық міндеттеме белгіленген³:

- біріншіден, 1961 жылғы Конвенцияның 1-бабына сәйкес, Уағдаласушы Мемлекеттер өз азаматтығын олардың аумағында туылған және басқаша жағдайда азаматтығы жоқ адамдарға айналатын барлық балаларға 1(1)(b) бапта тізіліп көрсетілген жол берілетін белгілі бір талапшарттарға байланысты автоматты түрде немесе өтініш бойынша берулері тиіс.
- екіншіден, 1(4) бапқа және 4-бапқа сәйкес, Уағдаласушы Мемлекеттер шетелде туылған балаларға егер олардың ата-анасының бірі осы мемлекеттің азаматы болған болса және егер

¹ #IBelong науқанымен және Жаһандық іс-қимыл жоспарымен танысу үшін, мына мекенжайдағы #IBelong сайтына өтіңіз: www.unhcr.org/ibelong-campaign-to-end-statelessness.html. Жаһандық іс-қимыл жоспарының «Бірде-бір баланың азаматтығы жоқ болып тумауын қамтамасыз ету» 2-ші іс-қимылымен танысу үшін, мына құжатты қараңыз: БҰҰ БЖКБ (20 наурыз 2017 жыл) «Озық тәжірибе мысалдары – 2-ші іс-қимыл: «Бірде-бір баланың азаматтығы жоқ болып тумауын қамтамасыз ету», мына жерде қолжетімді: www.refworld.org/docid/58cfab014.html.

² Бұл қағидаттарға қатысты ұсынымдармен танысу үшін, мына құжаттарды қараңыз: БҰҰ БЖКБ, Азаматтығы жоқтық мәселелері жөнінде N°4 ұсыныстар: 1961 жылғы Азаматтығы жоқтық туралы конвенцияның 1-4 баптарына сәйкес әрбір баланың азаматтық алу құқығын қамтамасыз ету, 21 желтоқсан 2012 жыл, HCR/GS/12/04, мына жерде қолжетімді: <https://www.refworld.org.ru/docid/5405901e4.html>.

³ Жаһандық іс-қимыл жоспары 2014 жылы іске қосылған сәттен бастап 1961 жылғы Конвенцияға қатысушы мемлекеттердің саны 61 –ден 71-ге дейін артты. Жаһандық іс-қимыл жоспарының 9-шы іс-қимылына сәйкес, БҰҰ БЖКБ мемлекеттерді ынталандыруға және оларға осы Конвенцияға қосылуда көмек көрсетуге бағытталған жұмысты жалғастырып келеді.

басқаша болған жағдайда мұндай балалар азаматтығы жоқ адамдарға айналатын болса, өз азаматтығын берулері тиіс.

- үшіншіден, 2-бапқа сәйкес Уағдаласушы Мемлекеттер олардың аумақтарында тасталып кеткен тауып алынған балаларға азаматтық берулері тиіс.

Адам құқықтары туралы шарттардағы қосымша ережелер

Адам құқықтары туралы құжаттардың көптеген елдерде ратификацияланған бірқатарында балаларды азаматтығы жоқтықтан қорғаумен байланысты қосымша ережелер мен қағидаттар бар. 170 мемлекет қатысушысы болып табылатын Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактіде (АСҚХП) «әрбір баланың азаматтық алу құқығы бар» деп белгіленген (24(3) бап).

Бұдан басқа, Біріккен Ұлттар Ұйымының 194 ел ратификациялаған Балалардың құқықтары туралы конвенциясында (БҚК) әрбір бала «туылған бетте тіркеуге алынады және туылған сәттен бастап оның есімі қойылып, азаматтық алуға құқығы бар, сондай-ақ мүмкіндігінше өзінің ата-аналарын білуге және олардың қамқорлығына ие болуға құқылы.» (7(1) бап) деп белгіленген. Бұл құқықты іске асыру «атап айтқанда, егер өзгеше түрде баланың азаматтығы болмаған жағдайда» қолданылады (7)2) бап). БҚК-ның 7 және 8-баптарымен бірге қолданылатын 3-бабына сәйкес, балаларға қатысты іс-әрекеттердің барлығы үшін, соның ішінде азаматтық бойынша, баланың ең жақсы мүдделерін қамтамасыз етуге⁴ бірінші кезекте назар аударылатыны маңызды.

Еуропалық мүше мемлекеттерге қатысты қолданылатын Еуропа азаматтық конвенциясы (ЕАК) да 1961 жылғы Конвенциямен астасып жатыр. Атап айтқанда, онда басқаша жағдайда азаматтығы жоқ адамдарға айналатын тауып алынған балалар мен мемлекеттің аумағында туылған басқа да балалардың заң қолданылуы себепті (ex lege) азаматтық алуы қарастырылған⁵. Америка адам құқықтары туралы конвенциясында және Баланың құқықтары мен әл-ауқаты туралы Африка хартиясында да азаматтық алу құқығы қарастырылған. Бұл құжаттардың әрқайсысы бойынша, бала туылған мемлекетке 1961 жылғы Конвенцияда туылған кезде басқа азаматтық алмайтын балаларға қатысты белгіленгенге ұқсас міндеттеме жүктеледі⁶.

1961 жылғы Конвенцияда тууды тіркеу тікелей аталып көрсетілмегенімен, көбінесе ол баланың белгілі бір азаматтыққа немесе азаматтық алу құқықтарын дәлелдеудің негізгі құралы ретінде қызмет етеді. Тууды тіркеу кезінде берілетін құжаттарда кем дегенде баланың есімі, туылған күні мен жері, сол сияқт ата-анасының аты-жөні туралы ақпарат бар болады. Осылай бұл ақпарат, әдетте, шығу тегі немесе туған жері негізінде баланың азаматтық алу құқықтарының дәлелі ретінде болып табылады. Тиісінше, тиісті нормативтік актілер мен тууды тіркеу процедураларын қабылдауды балалар арасындағы азаматтығы жоқтыққа қатысты кепілдердің маңызды құрамдасы деп санауға болады.

⁴ БҚК 3(1) бабында былай делінген: «Әлеуметтік қамсыздандыру мәселелерімен айналысатын мемлекеттік немесе жеке мекемелер, соттар, әкімшілік немесе заң шығарушы органдар қабылдайтынына байланыссыз, балаларға қатысты барлық әрекеттерде бірінші кезекте баланың ең жақсы мүдделеріне назар аударылады»

⁵ 6(1)(b), (2)(a) және (2)(b) баптар

⁶ Америка адам құқықтары туралы конвенциясы, 20(2) -бап; Баланың құқықтары мен әл-ауқаты туралы Африка хартиясы, 6(4) бап. 2014 жылы Баланың құқықтары мен әл-ауқаты туралы Африка сарапшылар комитеті Баланың құқықтары мен әл-ауқаты туралы Африка хартиясының 6-бабына қатысты жалпы тәртіптегі ескертуді қабылдады, ACERWC/GC/02, 2014, мына жерде қолжетімді: www.refworld.org/docid/54db21734.html

Оның үстіне, адам құқықтары туралы бірқатар халықаралық шарттарға, соның ішінде АСҚХП-ның 24(2) бабы мен БҚК-ның 7(1) бабына сәйкес, тууды тіркеу міндеттеме болып табылады. Бұл құжаттардың екеуіне де сәйкес, мемлекеттер тіркеуді туылғаннан кейін бірден және қандай да бір кемсітпесіз, баланың құқықтық мәртебесіне немесе оның ата-аналарының құқықтық мәртебесіне байланыссыз қамтамасыз етулері тиіс⁷. Бұдан басқа, туылған кезде тіркелген болу құқығы БҰҰ-ның мигрант еңбекшілер туралы конвенциясында (29-бап), БҰҰ-ның мүгедектердің құқықтары туралы конвенциясында (18(2) бап), сонымен қатар адам құқықтары туралы бірқатар өңірлік құжаттарда расталған⁸. Тууды тіркеудің маңыздылығына қатысты толық комментарийлермен және осы саладағы озық тәжірибе мысалдарымен танысу үшін БҰҰ БЖКБ-ың 2017жылғы қарашадағы «Озық тәжірибе үлгілері – 7-ші іс-қимыл: Азаматтығы жоқтықтың алдын алу мақсатында тууды тіркеуді қамтамасыз ету» құжатын қарауларыңызды өтінеміз⁹.

Заңдар мен сәтті іс-тәжірибе мысалдары

Бұл тарауда жоғарыда тізіліп көрсетілген кепілдердің біреуі немесе одан көбі бар заңдардың мысалдары келтірілген. Барлық мемлекеттердің осы үш кепіл түгел енетін ережелерді қабылдауы бүкіл әлемде балалар арасында азаматтығы жоқтықты жоюға ықпал етер еді¹⁰.

1. Мемлекеттің аумағында туылған және басқаша жағдайда азаматтығы жоқ адамдарға айналатын балаларға азаматтық беру

1961 жылғы Конвенцияға сәйкес, Уағдаласушы Мемлекеттер олардың аумағында туылған және басқаша жағдайда азаматтығы жоқ адамдарға айналатын балаларға азаматтық берулері тиіс. Конвенцияда мемлекеттердің мұндай балаларға азаматтық беруінің жалғыз міндетті тәсілі белгіленбей, таңдау берілген: автоматты түрде немесе өтініш жасау бойынша. Алайда, соңғы жағдайда 1961 жылғы Конвенцияда баланың құқықтарына қатысты азаматтық беру туралы өтініш берудің мемлекеттер белгілей алатын талапшарттары үшін сыртқы шектеулер белгіленген. 1(2) баптағы рұқсат етілетін талапшарттар тізілімі мына түрде:

- өтінішті «он сегіз жасқа жеткен кезден кешіктірілмей басталуы және жиырма бір жасқа жеткеннен ерте аяқталмауы» тиіс мерзім ішінде беру керектігі туралы талап (1(2)(a) бап).
- «өтініш жасаудың тікелей алдындағы бес жылдан аспауы тиіс, ал жалпы он жылдан аспауы тиіс» болып белгіленген мерзім ішінде уағдаласушы мемлекетте тұрақты тұру туралы талап (1(2)(b) бап);
- қылмыстық өткенімен байланысты шектеулер (1(2)(c) бап).
- тиісті тұлға әрқашан азаматтығы жоқ адам болуы керектігі туралы талап (1(2)(d) бап).

1961 жылғы Конвенцияға сәйкес қандай да бір талапшарттар белгілеуге жол берілмейді. Мысалы, Уағдаласушы Мемлекет өз азаматтығын ата-аналары осы мемлекетте заңды түрде тұрып жатқан

⁷ БҰҰ Адам құқықтары жөніндегі комитеті, 24-бапқа қатысты (баланың құқықтары) N°17 жалпы тәртіптегі ескертуді қараңыз, 7 сәуір 1989 жыл, тармақтары: 7 - 8, мына жерде қолжетімді: www.refworld.org/docid/45139b464.html.

⁸ Мысалы, Баланың құқықтары мен әл-ауқаты туралы Африка хартиясын, 6(2)-бап; Исламдағы бала құқықтары туралы пактіні, 7(1) бап, қараңыз.

⁹ БҰҰ БЖКБ, Озық тәжірибе мысалдарын қараңыз – 7-ші іс-қимыл: Азаматтығы жоқтықты болдырмау үшін тууды тіркеуді қамтамасыз ету», қараша 2017 жыл, мына жерде қолжетімді: www.refworld.org/docid/5a0ac8f94.html.

¹⁰ БҰҰ БЖКБ, Озық тәжірибе мысалдарын қараңыз – 2-ші іс-қимыл, жоғарыда.

балаларға ғана береді. Баланың Уағдаласушы Мемлекеттің азаматтығын алу құқығы оның ата-аналарының құқықтық мәртебесіне байланыссыз кепілдендірілуі тиіс.

Бұл 1961 жылғы Конвенция бойынша талап етілгенімен, заңдарда туылған кезде автоматты түрде азаматтық берілетін ережелер қабылдау оңтайлы іс-тәжірибе болып табылады¹¹. Мұндай заңдар БКК-ның 3 және 7 баптарында белгіленген сияқты «баланың «ең жақсы» мүдделері» қағидатына – қазіргі уақытта кейбіреулер әдеттегі халықаралық құқық нормасы мәртебесін алған деп санайтын қағидатқа сәйкес келеді¹². Егер мемлекет өз азаматтығын өтініш жасау бойынша беру туралы шешім қабылдаса, онда 1961 жылғы Конвенцияның 1(2) бабы бойынша жол берілетін кез келген талапшарттарды белгілеу баланың айтарлықтай кезең бойы азаматтықсыз қалуына әкелмеуі тиіс¹³.

Басқаша жағдайда азаматтығы жоқ адамға айналатын балаларға автоматты түрде азаматтық беру кепілінің мысалын **Гвинея-Бисауда** көруге болады, бұл елдің Азаматтық туралы Заңында (2010 жылы толықтырылған) былай деп қарастырылған: «*É cidadão guineense de origem... O individuo nascido no território nacional quando não possui outra nacionalidade*» (ресми емес аударма: (Гвинея азаматы – бұл ... оның аумағында туған және басқа мемлекеттің азаматтығына ие емес кез келген адам)¹⁴.

Осыған ұқсас түрде, **Болгарияның** 2013 жылғы ақпанда өзгерістер енгізілген азаматтық туралы Заңында «Болгария Республикасының аумағында туылған және шығуы бойынша басқа мемлекеттің азаматтығын алмаған әрбір адам туған жері бойынша Болгария азаматы болып табылады» деп белгіленген¹⁵.

Бұл ережелер мемлекеттің аумағында туылған және «басқаша жағдайда азаматтығы жоқ адамдарға айналатын» балалардың барлығын тиісінше қамтиды. Олар азаматтығы жоқ адамдар болып табылатын ата-аналардың немесе мемлекеттің аумағында заңды түрде тұрып жатқан ата-аналардың балаларына қолданылумен шектелмейді. Бұдан басқа, бұл ережелердің көмегімен олады тек басқа мемлекеттің азаматтығына құқығы жоқ балаларға қатысты ғана қолдану қаупінің алды алынады. Халықаралық құқықта азаматтығы жоқ адам қандай бір мемлекеттің заңына сәйкес¹⁶ оның азаматы болып қарастырылмайтын адам ретінде анықталатындықтан, болжамды немесе ретроспективті бағалау жүргізбей, қазіргі сәтті бағалау¹⁷ керек.

Уағдаласушы мемлекеттер олардың аумағында туылған және басқаша жағдайда азаматтығы жоқ адамдарға айналатын балаларға автоматты түрде азаматтық беру процедурасының орнына өтініш жасау процедурасын қолдану шешімін қабылдай алады. Мұндай мемлекеттер тиісті ата-аналарға азаматтық алу мүмкіндігі туралы, сол сияқты өтінішті қалай беру керектігі мен қандай талаптар сақталуы тиістігі туралы егжей-тегжейлі ақпарат ұсынулары тиіс¹⁸.

¹¹ БҰҰ БЖКБ, Азаматтығы жоқтық мәселелері жөнінде №4 ұсыныстар: 1961 жылғы Азаматтығы жоқтық туралы конвенцияның 1-4 баптарына сәйкес әрбір баланың азаматтық алу құқығын қамтамасыз ету, 21 желтоқсан 2012 жыл, HCR/GS/12/04, мына жерде қолжетімді: <https://www.refworld.org.ru/docid/5405901e4.html>.

¹² Азаматтық туралы Еуропа конвенциясына (ЕКГ) Түсіндірме баяндамада, осы қағидат бекітілген 4(б) бапта, азаматтығы жоқтықтың болдырмау бойынша міндеттеме әдеттегі халықаралық құқықтың бір бөлігі ретінде аталған. ЕКГ, ETS №166, 1997 жыл, 33-тармақты қараңыз: <https://rm.coe.int/16800ccde7>.

¹³ БҰҰ БЖКБ, Азаматтығы жоқтық мәселелері жөнінде №4 ұсыныстарды қараңыз, жоғарыда, 11-тармақ.

¹⁴ Lei da Nacionalidade, Lei №6/2010, 5-бап.

¹⁵ Болгарияның азаматтығы туралы заң (2013 жылғы ақпандағы соңғы түзетулермен), 10-бап.

¹⁶ 1954 жылғы Азаматтығы жоқ адамдардың мәртебесі туралы конвенцияның 1-бабы.

¹⁷ БҰҰ БЖКБ, Азаматтығы жоқ адамдарды қорғау мәселелері жөніндегі жетекшілікті қараңыз, 30 маусым 2014 жыл, 50-тармақ, мына жерде қолжетімді: <https://www.refworld.org.ru/docid/55b9eeb340.html>.

¹⁸ БҰҰ БЖКБ, Азаматтығы жоқтық мәселелері жөнінде №4 ұсыныстарды қараңыз, жоғарыда, тармақтары: 53 - 54.

2. Мемлекеттің азаматтарынан шетелде туылған және басқаша жағдайда бұл балалар азаматтығы жоқ адамдарға айналатын балаларға азаматтық беру

1961 жылғы Конвенция бойынша Уағдаласушы Мемлекеттердің олардың азаматтарының бірінен шетелде туылған және басқаша жағдайда бұл балалар азаматтығы жоқ адамдарға айналатын балаларға азаматтық беру туралы міндеттемесі белгіленген. Мемлекеттердің көбінде азаматтықты шығу тегі бойынша беру қарастырылған (*ius sanguinis* қағидаты («қан құқығы» қағидаты)). Алайда, кей кездері мұндай беру белгілі бір – көбінесе шектеу сипатындағы - талапшарттармен байланысты болады, олар шетелде туылған балалардың өз ата-аналарының азаматтығын мұраға алуына кедергі келтіруі мүмкін.

Бұл тұрғыдан **Бразилияның** азаматтық туралы заңы оң өзгерістер мысалы ретінде бола алады. 1994 жылы Бразилия Парламенті Конституцияға түзету енгізді, ол бойынша Бразилия азаматтарының шетелде туылған балалары олар «тұру үшін Бразилия Федеративті Республикасына келген және Бразилия азаматтығын таңдаған» жағдайда ғана бразилиялықтар бола алатыны қарастырылған¹⁹.

2007 жылы, азаматтық қоғамның, бұқаралық ақпарат құралдары мен саясаткерлердің қатысуымен өткен ұзақ науқаннан кейін Бразилия Парламенті бұл заңды жаңа ережемен алмастырды, оған сәйкес бразилиялық анадан немесе бразилиялық әкеден шетелде туылған балалар құр ғана Бразилияның консулдық өкілдігінде тіркелген жағдайда Бразилия азаматтығын ала алады²⁰. Конституцияға 2007 жылы енгізілген түзетумен болашақта азаматтығы жоқтықтың жаңа жағдайлары туындауының алдын алу қамтамасыз етілді. Бұдан басқа, арнайы өтпелі жағдайға сәйкес, бұған дейін азаматтығы жоқ адамдар болған балалардың барлығы Бразилия азаматтығын алу құқығын алды²¹.

3. Тауып алынған балаларға азаматтық беру

1961 жылғы Конвенцияның 2-бабына сәйкес, қатысушы мемлекеттер ата-аналарын айқындау мүмкін емес тастанды балаларға («тауып алынған балалар») өз азаматтықтарын берулері тиіс. Бұл санатқа тиісті мемлекетте ата-аналарымен – мысалы, бала некесіз туылғандықтан және әкесі немесе анасы оны мойындамағандықтан - құқықтық байланыстары жоқ балалар енгізіледі.

Ирактың 2006 жылғы наурыздағы Азаматтық туралы Заңы 2-бапқа сәйкестіктің жақсы мысалы болып табылады: «адам Ирак азаматы болып саналады, егер (b) ол жеке тұлғалары белгісіз ата-аналардан Иракта туылса. Иракта тауып алынған бала, басқаша жағдайлардың дәлелі жоқ болса, осы аумақта туылған болып саналуы тиіс».

«Тауып алынған бала» анықтамасына сәйкестікке қатысты, **Кенияның** 2010 жылғы Конституциясында былай қарастырылған: «Кенияда тауып алынған, жасы сегізден кіші немесе түріне қарағанда сегіз жасқа кіші, азаматтығы мен ата-аналары белгісіз бала тууы бойынша азамат болап саналады»²².

¹⁹ 1994 жылғы № 3 Конституциялық түзету.

²⁰ 2007 жылғы 20 қыркүйектегі 54/07 Конституциялық түзету, 12-бап.

²¹ 2007 жылғы 20 қыркүйектегі 54/07 Конституциялық түзету, 12(c) бап. БҰҰ Босқындар істері жөніндегі Жоғарғы Комиссары (БҰҰ БЖКБ), Озық тәжірибе мысалдары - 1-ші іс-қимыл: Азаматтығы жоқтықтың орын алған ауқымды жағдайларын шешу, 23 ақпан 2015 жыл, мына жерде қолжетімді: www.refworld.org/docid/54e75a244.html.

²² 2010 жылғы Конституция, 14(4) бап

1961 жылғы Конвенцияда баланың неше жасқа жеткенінше тауып алынған болып санала алатыны шектеліп көрсетілмеген, бірақ мемлекеттерге бұл мәртебені кәмететке толған жасқа дейін мойындауды ұсынады. Баланың ең жақсы мүдделері қағидатына сәйкес, тауып алынған балаларға қатысты кепіл ең құрығанда өздерінің ата-аналарының жеке тұлғасына немесе туған жерлеріне қатысты әлі дәл ақпарат бере алмайтын барлық кішкентай балаларға қолданылуы тиіс²³.

Тауып алынған балалар 1961 жылғы Конвенцияның 2-бабына сәйкес алған азаматтық тиісті баланың басқа мемлекеттің азаматтығына ие екендігі дәлелденген жағдайда ғана жойыла алатынан атап өту маңызды. Мысалы, Египеттің азаматтық туралы Заңына сәйкес, мына балалар Египетте туылған болып саналады: «жеке тұлғалары белгісіз ата-аналардан Египетте туылған кез келген адам. Египетте тауып алынған бала, егер басқаша жағдай айқындалмаған болса, Египетте туылған болып саналады»²⁴. Дегенмен де, мемлекеттер балалардың оларға тауып алынған кезінде берілген азаматтықты сақтай алатын ережелер белгілей алады. **Мысалы, Босния мен Герцеговина** аумағында туылған немесе табылған бала, егер «ата-ананың екеуі де, олардың азаматтықтары да белгісіз болса, олар азаматтығы жоқ адамдар болып табылса немесе бала азаматтығы жоқ адам болып табылса» осы елдің азаматтығын алады²⁵.

Танысуға арналған негізгі дереккөздер

- Азаматтығы жоқтықты қысқарту туралы конвенция.
- Баланың құқықтары туралы конвенция.
- БҰҰ БЖКБ, *Озық тәжірибе мысалдары – 1 іс-қимыл: Азаматтығы жоқтықтың орын алған ауқымды жағдайларын шешу*, 23 ақпан 2015 жыл, мына жерде қолжетімді: www.refworld.org/docid/54e75a244.html.
- БҰҰ БЖКБ, *Озық тәжірибе мысалдары -2 іс-қимыл: Бірде-бір бала азаматтығы жоқ болып тумауын қамтамасыз ету*, 21 наурыз 2017 жыл, мына жерде қолжетімді: www.refworld.org/docid/58cfab014.html.
- БҰҰ БЖКБ, *Азаматтығы жоқтық мәселелері жөнінде N°4 ұсыныстар: 1961 жылғы Азаматтығы жоқтық туралы конвенцияның 1-4 баптарына сәйкес әрбір баланың азаматтық алу құқығын қамтамасыз ету*, 21 желтоқсан 2012 жыл, HCR/GS/12/04, мына жерде қолжетімді: <https://www.refworld.org.ru/docid/5405901e4.html>.

²³ БҰҰ БЖКБ, Азаматтығы жоқтық мәселелері жөнінде N°4 ұсыныстарды қараңыз, жоғарыда, тармақтары: 57- 58.

²⁴ Египет азаматтығына қатысты 1975 жылғы N° 26 Заңның кейбір ережелеріне өзгерістер енгізу туралы N° 154 Заң, 2(2) бап.

²⁵ Босния мен Герцеговина азаматтығы туралы Заң, Official Gazette N°N° 4/97, 13/99, 41/02, 6/03, 14/03, 82/05, 43/09, 76/09, 87/131 біріктірілген, 7-бап (бейресми аударма).

Азаматтық туралы заңдардағы гендерлік теңдік

Кіріспе

Осыған ұқсас, азаматтық туралы заңдардағы гендерлік теңсіздік ересектер мен балалар арасындағы азаматтығы жоқтыққа әкелуі мүмкін. Мұндай заңдар мемлекеттердің халықаралық құқық бойынша әйел адамдар мен ер адамдарға тең қарау көзделген міндеттемелеріне сәйкес келмейді²⁶.

Әйелдерді кемсітушіліктің барлық нысандарын жою туралы конвенцияға қосылуы туралы конвенция (ӘКЖК) қатысушы мемлекеттердің әйел адамдар мен ер адамдарға өз азаматтықтарын балалары мен жұбайына беруіне қатысты тең құқық беру жөнінде айқын міндеттемесі бар. ӘКЖК-нің 9(1) бабына сәйкес, Қатысушы мемлекеттер «әйелдерге азаматтығын алуға, өзгертуге немесе сақтап қалуға ерлермен тең құқық беруге» міндетті. Атап айтқанда, шетелдікпен некеге тұру да, некеде болу кезінде күйеуінің өз азаматтығын өзгертуі де оның әйелінің азаматтығы автоматты түрде өзгеретінін білдірмейді, оны азаматтығы жоқ адамға айналдырмайды және оны күйеуінің азаматтығын алуға мәжбүрлей алмайды».

ӘКЖК-нің 9(2) бабына сәйкес, «Қатысушы мемлекеттер әйелдерге олардың балаларының азаматтығына байланысты ерлермен бірдей құқық береді». *Әйелдерге қатысты кемсітушілікті жою комитеті әкесі азаматтығы жоқ, белгісіз, балалардың анасына үйленбеген адам, өз азаматтығын балаларға беру үшін әкімшілік талаптарды орындағысы келмейтін немесе басқа да себептер бойынша өз азаматтығын балаларға бере алмайтын адам болған жағдайда, «азаматтық тек әкесі бойынша ғана берілетін азаматтық туралы [з]аңдар 9(2) бапты бұзатынын және балалардың азаматтығы жоқ адамдарға айналуына әкелуі мүмкін екендігін» атап өтті²⁷. Азаматтығы жоқтық тәуекелін барынша азайту үшін және кемсітушілікке жол бермеуге қатысты халықаралық норманы орындау үшін, мемлекеттер аналардың азаматтықты әкелермен тең түрде беру құқығын мойындаулары тиіс.*

Бұдан басқа, Біріккен Ұлттар Ұйымының Баланың құқықтары туралы конвенциясының (БҚК) ережелері бойынша Қатысушы мемлекеттер балаларға қатысты баланың ең жақсы мүдделеріне²⁸ сәйкес іс-әрекеттер қабылдауы тиіс. Азаматтық алуға келетін болсақ, баланың ең жақсы мүдделерін қамтамасыз ету үшін мемлекеттер аналар мен әкелерге олардың құқықтың мәртебесіне немесе отбасылық жағдайына байланыссыз өз азаматтықтарын балаларына тең негізде беруіне мүмкіндік берулері тиіс.

²⁶ Кемсітушілікке жол бермеу жөніндегі міндет, императивтік норма (jus cogens), Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясының (АҚЖД) 7-бабында, сол сияқты Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактінің (АСҚХП) 26-бабында бекітілген. АСҚХП-ның және Экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар туралы халықаралық пактінің (МПЭСКП) ортақ 3-бабында барлық құқықтарды қолдануға қатысты әйелдер мен еркектердің теңдігі нақты қарастырылған

²⁷ БҰҰ Әйелдерге қатысты кемсітушілікті жою комитеті (ӘКЖК), Босқын мәртебесінің, баспананың, әйелдердің азаматтығы мен азаматтығы жоқтығының гендерлік аспектілері бойынша N°32 жалпы ұсынымдар, 5 қараша 2014 жыл, CEDAW/C/GC/32, пункт 61, мына жерде қолжетімді: www.refworld.org/docid/54620fb54.html.

²⁸ БҚК 3(1) бабында былай делінген: «әлеуметтік қамсыздандыру мәселелерімен айналысатын мемлекеттік немесе жеке мекемелер, соттар, әкімшілік немесе заң шығарушы органдар қабылдайтынына байланыссыз, балаларға қатысты барлық әрекеттерде бірінші кезекте баланың ең жоғары мүдделеріне назар аударылады».

Гендерлік теңдік қағидатын интеграциялау мақсатындағы реформаларды көбінесе азаматтық туралы заңдардың тұжырымдамаларына салыстырмалы түрде аздаған өзгерістер енгізу арқылы өткізуге болады. Шынында да, бұған қатысты конструктивтік шаралар қабылдауға әзір және осыған бел бұған мемлекеттер көбейіп келеді. БҰҰ БЖКБ Жаһандық іс-қимыл жоспары іске қосылған сәттен бері бірнеше мемлекет азаматтықты беру және табыстау кезіндегі гендерлік кемсітушілікті жоюға бағытталған реформалар жүргізді²⁹.

Заңдар мен сәтті іс-тәжірибе мысалдары

Бұл тарауда азаматтық мәселелерінде гендерлік теңдікті қамтамасыз етуге қатысты құқықтық ережелердің мысалдары келтірілген.

1. Ата-аналардың өз азаматтығын беруі

ӘКЖК-нің 9(2) бабында ата-аналардың өз азаматтығын балаларына беруіне қатысты гендерлік кемсітушілікке әкелетін ережелерді жою туралы Уағдаласушы Мемлекеттердің міндеттемесі белгіленген. Осы міндеттеме БҚК-ның 3-бабында қарастырылған баланың ең жақсы мүдделерін қамтамасыз ету қағидатымен күшейтіледі.

Соңғы уақытта бірнеше мемлекет өздерінің азаматтық туралы заңдарын осы халықаралық стандартпен сәйкестікке келтіріп, реформалар өткізді. Мысалы, **Мадагаскар, Сенегал, Марокко мен Египетте** әке азаматтығы жоқ адам болған, белгісіз болған немесе басқа себептер бойынша баламен туыстығын анықтай алмайтын жағдайларды қоспағанда, азаматтықты табыстау бұрын тек әке жағынан ғана жүзеге асырылған. Бұл елдерде жүргізілген реформалардың арқасында аналар мен әкелер өз азаматтықтарын балаларына тең негізде бере алады. Сенегалдың 2013 жылы өзгерістер енгізілген Заңында былай делінеді: «Сенегалдықтың тікелей ұрпағы болып туылған кез келген бала сенегалдық болып табылады»³⁰. Мадагаскардың 2017 жылы өзгертілген тиісті заңында біршама басқа тұжырымдама келтірілген: «*Est malagasy, l'enfant né d'un père et/ou d'une mère Malagasy*» (бейресми аударма: «малагастық әкеден және/немесе малагастық анадан туылған бала малагастық болып табылады»)³¹. Мұндай жаңа ережелер тек гендерлік кемсітушілікті жойып қана қоймайды, сонымен бірге тиісті заңға анықтық пен қарапайымдылық та кіргізеді.

Кейбір мемлекеттерде азаматтығын балаларға беру туралы гендерлік бейтарап заңдарға көшу шетелде туылған немесе некесіз туылған балалар азаматтық алу үшін орындауы тиіс шектеуші және көбінесе шиеленіскен талаптарды жоюмен қоса жүрді. Мысал ретінде **Сьерра-Леонені** келтіруге болады. Азаматтық туралы бұрынғы 1973 жылғы заңда сьерралеондік әйелдер өз

²⁹ Кейбір елдердің азаматтық туралы заңдарына жуырда енгізілген өзгерістерге жасалған шолумен танысу үшін, БҰҰ БЖКБ, Гендерлік теңдік, азаматтық туралы заңдар мен азаматтығы жоқтық мәселелері бойынша 2018 жылғы анықтамалық жазбаны қараңыз, 8 наурыз 2018 жыл, мына жерде қолжетімді: www.refworld.org/docid/5aa10fd94.html. Азаматтық туралы заңдардан гендерлік кемсітушілік элементтерін алып тастауға қатысты БҰҰ-ның 3-ші іс-қимылының сипаттамасымен танысу үшін, БҰҰ БЖКБ, Озық іс-тәжірибе мысалдары - 3 іс-қимыл: Азаматтық туралы заңдардан гендерлік кемсітушілік элементтерін алып тастауды қараңыз, 6 наурыз 2015 жыл, мына жерде қолжетімді: www.refworld.org/docid/54f8377d4.html.

³⁰ Loi n° 2013-05 dated 8 July 2013 portant modification de la loi n° 61-10 du 7 mars 1961 déterminant la nationalité, 8 шілде 2013 жыл, 5-бап, мына жерде қолжетімді: www.refworld.org/docid/51ed5ef4.html.

³¹ Loi n° 2 016-038 modifiant et complétant certaines dispositions de l'Ordonnance n° 60-064 du 22 juillet 1960 portant Code de la nationalité malagasy, 25 қаңтар 2017 жыл (2017 жылғы 8 мамырдан күшінде), 9-бап, мына жерде қолжетімді: <http://docplayer.fr/46645663-Loi-n-modifiant-et-completant-certaines-dispositions-de-l-ordonnance-n-du-22-juillet-1960-portant-code-de-la-nationalite-malagasy.html>.

азаматтықтарын шетелде туылған балаларына тек бала басқа мемлекеттің азаматтығын алған жағдайда ғана бере алатын болған³². 2017 жылғы жаңа Азаматтық туралы актіде шетелде немесе ел аумағында туылған балаларына өз азаматтықтарын беруде әйелдер мен еркектердің құқықтары тең. Онда былай делінген: «Сьерра-Леонеден **тысқары** 1971 жылғы он тоғызыншы сәуір күні немесе одан кейін, 2, 3 және 4 баптарға сәйкес Сьерра-Леоне азаматы болып табылатын немесе қайтыс болмағанда болатын **әкеден немесе анадан туған** әрбір адам туу құқығы бойынша Сьерра-Леоне азаматы болып табылады»³³.

Осыған ұқсас, **Кенияда** 2011 жылы өзгертілген, 2010 жылғы Конституцияның ережелері ескерілетін Азаматтық және иммиграция туралы Заңда былай деп белгіленген: «Кениядан **тысқары туылған** адам егер осындай адамның туған күніне оның **анасы немесе әкесі** тууы бойынша азаматтар болып табылса, тууы бойынша азамат болып табылады»³⁴. Бұл ереже алдыңғы Конституцияның 90-бабын алмастырады, онда былай делінген болатын: «Кениядан тысқарыда 1963 жылғы 11 желтоқсаннан кейін туылған адам, егер осы күнге оның әкесі Кения азаматы болып табылса, өзінің туылған күні Кения азаматына айналады»³⁵.

Данияда реформалау барысында әкесінің өз азаматтығын шетелде некесіз туылған балаларына беру мүмкіндігі тұрғысынан теңдікке қол жетті. 2014 жылғы шілдеден бастап даниялық ата-ананың (әкенің немесе ананың) барлық балалары туу кезінде автоматты түрде Дания азаматтығын алады³⁶. Осыған ұқсас түрде, **Мадагаскарда** тиісті ереже 2017 жылы қабылданды³⁷. Бұл ереже Мадагаскардың 1960 жылғы Азаматтық туралы кодексінің³⁸ нормасын алмастырды, оған сәйкес шетелдік ана мен малағастық әкеден некесіз туылған баланың тууы бойынша автоматты түрде азаматтық алу құқығы жоқ болатын³⁹.

³² Сьерра-Леоненің Азаматтық туралы заңы, 1973 жыл, 24 мамыр 1973 жыл, мына жерде қолжетімді: www.refworld.org/docid/3ae6b50610.html, Сьерра-Леоненің азаматтық туралы актісіне (өзгерістерге) сәйкес өзгерістерімен, 2006 жыл, N°11 2006 жыл, 26 қазан 2006 жыл (II бөлім, 5 және 6 баптар), мына жерде қолжетімді: www.refworld.org/docid/481596b42.html.

³³ Сьерра-Леоненің Азаматтық туралы заңына өзгерістер енгізу туралы 2017 жылғы заң жобасы, мына жерде қолжетімді: <http://citizenshiprightsafrika.org/wp-content/uploads/2017/06/Sierra-Leone-Citizenship-Amendment-Bill-2017.pdf>.

³⁴ Кения Конституциясы, 27 тамыз 2010 жыл, мына жерде қолжетімді: www.refworld.org/docid/4c8508822.html.

³⁵ Кения Конституциясы (Қайта қаралған редакциясы (2001 жыл)(1998 жыл)), 2001 жыл, мына жерде қолжетімді: www.refworld.org/docid/47162cfc2.html.

³⁶ Automatisk erhvervelse af dansk statsborgerskab, мына жерде қолжетімді: <http://uim.dk/arbejdsomrader/statsborgerskab/danske-statsborgere-1/automatisk-erhvervelse-af-dansk-statsborgerskab>

³⁷ Loi n° 2016-038, 9-бап, жоғарыда.

³⁸ Ordonnance n° 60 - 064 du 22 juillet 1960 portant Code de la nationalité malgache (J.O. n° 111 du 23.07.60 p. 1305), modifiée par la loi n° 61-052 du 13 décembre 1961 (J.O. n° 201 du 23.12.61, p. 2260), la loi n° 62-005 du 6 juin 1962 J.O. n° 228 du 16.06.62, p. 1075), l'ordonnance n° 73-049 du 27 août 1973 (J.O. n° 934 E.S. du 27.08.73, p. 2713) et par la loi n° 95-021 du 18 septembre 1995 (J.O. n° 2341 du 01.01.96, p. 3, 13). [Мадагаскар], 1 қаңтар 1996 жыл, 10-бап, мына жерде қолжетімді: www.refworld.org/docid/4f5473682.html.

³⁹ БҰҰ БЖКБ, Гендерлік теңдік, азаматтық туралы заңдар мен азаматтығы жоқтық мәселелері бойынша анықтамалық жазба, 2014 жыл, жоғарыда.

2. Жұбайлардың өз азаматтығын беруі

1961 жылғы Конвенцияның 5-бабына сәйкес, егер адам басқа мемлекеттің азаматтығына ие болмаса немесе басқа мемлекеттің азаматтығын алмаған болса, бұл адамның жеке мәртебесіндегі қандай да бір өзгерістердің салдарынан азаматтықтан айыруға тыйым салынған. 5-баптың мақсаттарында жеке мәртебедегі өзгерістерге некеге тұру және некеден шығу сияқты оқиғалар жатады. 5(1) бапты ӘКЖК-ның 9(1) бабы толықтырады⁴⁰. Әйелдерге қатысты кемсітушілікті жою комитетінің көзқарасы бойынша, ӘКЖК-ның 9(1) бабына сәйкес Уағдаласушы Мемлекеттердің некеге отырғаннан кейін әйелдерді азаматтығы жоқтық тәуекеліне ұшырататын ережелер қабылдаудан тартынуы талап етіледі. Мемлекеттерде әйелдің азаматтығы оның күйеуінің азаматтығымен байланысты заңдар қолданылатын жағдайлар сирек емес. Кейбір мемлекеттерде әйел шетелдікпен некеге отырғаннан кейін автоматты түрде азаматтығынан айрылады, бұл ретте ол бірден күйеуінің азаматтығын алады деп саналады. 1961 жылғы Конвенцияның 5-бабына сәйкес, кепілдер қарастырылмаған елдерде әйелдерге азаматтығы жоқтық қатері төнеді, өйткені көптеген елдерде өз азаматтарының жұбайларына автоматты түрде азаматтық берілмейді⁴¹.

Әйелдің азаматтығы оның күйеуінің азаматтығымен байланысты болатын заңдар оны азаматтығы жоқтық қаупіне қосымша ұшыратады. Мысалы, әйелдің күйеуі өз азаматтығынан айрылғанда, азаматтығын ауыстырғанда немесе азаматтығы жоқ адамға айналғанда немесе неке ажырасумен немесе жұбайлардың бөлек тұруларымен аяқталғанда – бұл әйел тиісінше кепілдер жоқ болған жағдайда да өзінің азаматтығын жоғалтуы мүмкін⁴².

Кемсітушілікке жол бермеу туралы халықаралық норма көрініс тапқан және азаматтығы жоқтықтың алын алуға ықпал ететін азаматтық туралы мінсіз заңдарға мынадай ортақ сипаттамалар тән:

1. Бұл заңдардың ережелері әйелдер мен еркектерге ешқандай кемсітушіліксіз тең дәрежеде қолданылады; мысалы, бұл ережелер әйелдердің өз азаматтықтарын жұбайларына еркектермен тең беруіне мүмкіндік береді⁴³.
2. Олар, мысалы, отбасылық жағдайдың өзгеруі нәтижесінде азаматтықты автоматты түрде жоғалтудан басқаша, жеке мәртебенің қандай да бір өзгерісі, әйелінің немесе күйеуінің азаматтық тиесілілігіне әсер ететін-етпейтінін әрбір жұбайдың таңдауына мүмкіндік береді⁴⁴.
3. Бұл заңдар бойынша, жеке тұлға мәртебесіндегі өзгерістердің салдарынан азаматтықты кез келген жоғалтуға басқа мемлекеттің азаматтығы болуымен немесе басқа мемлекеттің азаматтығын алу себеп болады.
4. Оларда әйелдерге де, сол сияқты еркектерге де қатысты тең дәрежеде қолданылатын қоластына кіруге қойылатын талаптар белгіленеді⁴⁵.

⁴⁰ БҰҰ БЖКБ, Сарапшылар кеңесі - 1961 жылғы Конвенцияны түсіндіру және азаматтықты жоғалту және азаматтықтан айыру нәтижесіндегі азаматтығы жоқтықтың алдын алу (Тунис қорытындылары), 2014 жылғы наурыз, тармақтары: 33 - 34, мына жерде қолжетімді: www.refworld.org/docid/533a754b4.html.

⁴¹ ӘКЖК, №32 жалпы ұсыным, жоғарыда, 54-тармақ.

⁴² Сонда, 60-тармақ.

⁴³ Сонда, 54, 62-тармақтар.

⁴⁴ Сонда, 63-тармақ.

⁴⁵ Сонда, 62-тармақ.

Оң өзгерістердің мысалдарын **Алжирде** 2005 жылдан кейін өткізілген азаматтық туралы заңнаманы реформалау көрсетеді. Әйелдер өткізген ұзақ науқанға жауап ретінде ел президенті жарлық шығарып, кейін оны парламент бекітті, ол бойынша әйелдерге өзгерінің Алжир азаматтықтарын шетелдік жұбайларына беруіне мүмкіндік берілді. Алжирдің Азаматтық туралы кодексінің жаңа, гендерлік бейтарап ережесі мына түрде жазылды: «*La nationalité algérienne peut s'acquérir par le mariage avec un algérien ou avec une algérienne, par décret dans les conditions suivantes...*» (бейресми аударма: «Алжир азаматтығын жарлық негізінде, алжирлік ер адаммен немесе алжирлік әйел адаммен некеге тұру арқылы, келесі талапшарттар сақталған жағдайда алуға болады ...»)⁴⁶.

Азаматтық туралы заңдарда гендерлік теңдік бағытындағы өзгерістердің тағы бір мысалы Сенегалда орын алды. 2013 жылғы маусымда **Сенегал** парламенті бұрын кемсітушілік бар болған заңнамаға сенегалдық әйелдердің өз азаматтығын шетелдік жұбайларына ер адамдармен тең беруі құқығын белгілеу мақсатында өзгерістер енгізді. Қазіргі уақытта Азаматтық туралы кодекстің 7-бабы бойынша келесі қарастырылған: «*L'étranger qui épouse une sénégalaise ou l'étrangère qui épouse un sénégalais acquiert, à sa demande, la nationalité sénégalaise après cinq ans de vie commune à compter de la célébration ou de la constatation du mariage...*» (бейресми аударма: «сенегалдық әйелмен немесе сенегалдық еркекпен неке қиятын шетелдік адам қолдауат қозғаған кезде некені мерекелеу немесе мойындау күнінен бастап бес жыл жұбайлық өмір сүргеннен кейін Сенегал азаматтығын алады ...»)⁴⁷.

Кенияда өзгерістер енгізілген осыған ұқсас процестің нәтижесінде елдің азаматтық туралы заңнамасы халықаралық стандарттармен сәйкестікке келтірілді. Содан бері 2010 жылғы Конституцияда Кения азаматтарының әйелдері мен күйеулерін қоластыға алу үшін тең талаптар белгіленді. Жаңа заңнамаға сәйкес: «Елдің азаматымен кем дегенде жеті жыл некеде тұрған адамның азамат ретінде тіркеу туралы өтініш беру құқығы бар»⁴⁸.

Азаматтық туралы заңдарда гендерлік бейтарап ережелерге көшу – бұл оң өзгеріс. Барлық мемлекеттерге ӘКЖК-ның 9(1) и 9(2) баптарына сәйкес өз заңнамаларына реформа жүргізу ұсынылады. Алайда, гендерлік теңдік некемен байланысты азаматтығы жоқтыққа қатысты толық кепілдікті қамтамасыз етпейді. Мемлекеттерге екі жыныс өкілдеріне де қатысты қолданылатын және барынша ауыртпалықсыз қоластына алу процестерін неке қиылғаннан кейін белгілеу ұсынылады. Соның ішінде, қоластына алынған жұбайларды отбасылық мәртебенің кейінгі өзгерістері салдарынан азаматтықты жоғалтудан сақтайтын ережелерге сәйкес, азаматтығы жоқтыққа қатысты анағұрлым тиімді қорғау ұсынылады.

⁴⁶ Algérie: Ordonnance n° 70-86 du 15 décembre 1970 portant code de la nationalité algérienne modifiée et complétée par Ordonnance n° 05-01 du 27 février 2005, 9-бап, мына жерде қолжетімді: https://droit.mjustice.dz/code_nation_alger.pdf.

⁴⁷ Loi 2013-05 dated 8 July 2013 portant modification de la loi n° 61-10 du 7 mars 1961 déterminant la nationalité, 8 шілде 2013 жыл, мына жерде қолжетімді: www.refworld.org/docid/5ted5ef14.html.

⁴⁸ Кения Конституциясы, 27 тамыз 2010 жыл, 15(1) бап, мына жерде қолжетімді: www.refworld.org/docid/4c8508822.html.

Танысуға арналған негізгі дереккөздер

- Әйелдерді кемсітушіліктің барлық нысандарын жою туралы конвенция (ӘКЖК), 9-бап.
- Азаматтығы жоқтықты қысқарту туралы конвенция.
- БҰҰ Әйелдерге қатысты кемсітушілікті жою комитеті (ӘКЖК), *Босқын мәртебесінің, баспананың, әйелдердің азаматтығы мен азаматтығы жоқтығының гендерлік аспектілері бойынша N°32 жалпы ұсынымдар*, 5 қараша 2014 жыл, CEDAW/C/GC/32, 61-тармақ, мына жерде қолжетімді: www.refworld.org/docid/54620fb54.html
- БҰҰ БЖКБ, *Озық тәжірибе мысалдары – 3-ші іс-қимыл: Азаматтық туралы заңдардан гендерлік кемсітушілік элементтерін алып тастау*, 6 наурыз 2015 жыл, мына жерде қолжетімді: www.refworld.org/docid/54f8377d4.html
- БҰҰ БЖКБ, *Гендерлік теңдік, азаматтық туралы заңдар және азаматтығы жоқтық мәселелері бойынша 2018 жылғы анықтамалық жазба*, 8 наурыз 2018 жыл, мына жерде қолжетімді: www.refworld.org/docid/5aa10fd94.html.

Азаматтығы жоқ адам мәртебесін анықтау процедуралары және жеңілдетілген тәртіппен қоластына алу

Кіріспе

Азаматтығы жоқ адам мәртебесін анықтау процедураларын енгізу

Азаматтығы жоқ адамдардың мәртебесі туралы 1954 жылғы Конвенцияға сәйкес (1954 жылғы Конвенция) Қатысушы Мемлекеттер азаматтығы жоқ адамдармен қарым-қатынас жасаудың белгілі бір стандартын өз юрисдикцияларының шеңберінде қамтамасыз етуі талап етіледі. Мысалы, 16-бапта азаматтығы жоқ адамдардың «барлық Уағдаласушы Мемлекеттердің аумағында соттарға еркін жүгіну» құқығы белгіленген, ал 25-бапта азаматтығы жоқ адамдарға олар «әдетте шетелдіктерге билік органдары беретін немесе олар азаматы болып табылатын мемлекеттердің билік органдарының көмегімен берілетін құжаттарды немесе куәліктерді алу кезінде» әкімшілік көмекке қолжетімділік кепілдендіріледі.

Бұл міндеттемелерді орындау үшін мемлекеттердің азаматтығы жоқ адамдарды айқындау мүмкіндігі бар болуы тиіс. Тиісінше, көптеген мемлекеттер 1954 жылғы Конвенцияның 1(1) бабында⁴⁹ жазылған «азаматтығы жоқ адам» анықтамасына сәйкес келетін адамдарды айқындау үшін, сонымен қатар мұндай адамдарға тиісінше құқықтар мен қорғау ұсыну үшін, азаматтығы жоқ адам мәртебесін анықтау (АЖАМА) процедурасын енгізді. Мұндай процедураларды енгізу – осы Конвенцияның ережелерін бұл тұрғыдан орындауды Қатысушы мемлекеттер қамтамасыз ете алатын ең тиімді және сенімді тәсіл.

БҰҰ БЖКБ Азаматтығы жоқ адамдарды қорғау мәселелері жөніндегі жетекшілігінде мемлекеттер үшін қолданыстағы озық АЖАМА процедуралары мысалдарының негізінде, сол сияқты босқын мәртебесін анықтаудың ұқсас процедураларының негізінде АЖАМА процедураларын әзірлеуге қатысты нақты ұсынымдар қарастырылған⁵⁰. Мемлекеттердің олардың қолданыстағы ұлттық институттар мен құқықтық дәстүрлерге бейімделуі тұрғысынан айтарлықтай іс-қимыл еркіндігі бар болғанымен, әділ және тиімді АЖАМА процедураларына белгілі бір негізгі сипаттамалар кіреді.

Біріншіден, АЖАМА процедуралары халықтың тиісті топтарына қолжетімді болуы тиіс. Әкімшілік жүйелер мен құрылымдардағы айырмашылықтарды ескерумен, АЖАМА бойынша жұмыста белгілі бір дәрежедегі орталықсыздандыру азаматтығы жоқ адамдарды айқындауға өкілеттік берілген билік органдарының мемлекеттің бүкіл аймағында, соның ішінде шалғайдағы аудандарда

⁴⁹ «Азаматтығы жоқ адамның» 1(1) бапта белгіленген және «қандай да бір мемлекет оның заңына сәйкес азамат ретінде қарамайтын адам» делінген анықтамасы әдеттегі халықаралық құқық нормасы болып белгіленген.

⁵⁰ БҰҰ БЖКБ, Азаматтығы жоқ адамдарды қорғау мәселелері жөніндегі жетекшілікті қараңыз, жоғарыда; және БҰҰ БЖКБ, Озық тәжірибе мысалдары – 6 іс-қимыл: Азаматтығы жоқ адамдарды қорғау мақсатында Азаматтығы жоқ адам мәртебесін анықтау процедураларын енгізу, 11 шілде, 2016 жыл, мына жерде қолжетімді: www.refworld.org/docid/57836cff4.html.

болуын қамтамасыз ету үшін қажет. Осыған ұқсас түрде, азаматтығы жоқ адам мәртебесін анықтау процедурасын жүргізу туралы қалай өтініш жасау керектігі туралы ақпарат кеңінен таралуы тиіс, ал консультация беру қызметтері мүмкіндігінше өтініш берушілерге олар түсінетін тілде көрсетілулері керек. Оның үстіне, бұл процедураға қолжетімділікке қандай да бір практикалық және құқықтық кедергілерді жою немесе барынша азайту керек. Мысалы, өтініш берудің қатаң мерзімдерін және құқықтық мәртебеге қатысты заңды негізде тұрудың дәлелдері сияқты талаптарды белгілеуден тартынған жөн. **Франция** мен **Мексика** мұндай процедураларға қолжетімділік үшін қандай да бір талапшарттар белгіленбейтін АЖАМА процедураларын енгізген мемлекеттер қатарына жатады⁵¹.

Екіншіден, БҰҰ БЖКБ Жетекшілігінде азаматтығы жоқтықты дәлелдеу міндеті өтініш берушіге жүктелмей, бірлескен болуы тиістігіне қатысты ұсынымдар бар. Адамның шетелдік азаматтығына қатысты мәселелерді айқындаған кезде мемлекеттің қараушы органдары жарыссыз, ынтымақтастық негізіндегі тәсілді қолданулары тиіс⁵².

Егер адам тиісті мемлекет тарапынан қудалануға қатысты негізделген қауіптер туралы айтса, мемлекеттер кез келген жағдайларда шетелдік мемлекеттің билік органдарына мұндай сұрау жолдаудан тартынулары тиіс. Жалпы алғанда, дәлелдеу стандарты азаматтығы жоқ адам мәртебесін анықтаудың гуманитарлық мақсаттарына сәйкес келуі тиіс, сонымен қатар құжатталған дәлелдер жоқ болуы мүмкін жағдайда азаматтығы жоқтықты дәлелдеумен байланысты сөзсіз туындайтын қиындықтарды ескеруі керек⁵³.

Үшіншіден, АЖАМА процедураларына тиісті процестің негіз құраушы кепілдері, соның ішінде: құқықтық көмек және аудармашы көмегін ұсына отырып жеке әңгімелесу жүргізу мүмкіндігі; шешімді жазбаша түрде оның қабылдануының негіздерін түсіндірумен уақытылы алу құқығы; сонымен қатар бірінші инстанцияның елден шығару қауіпсіз өтінішті қабылдамау туралы шешіміне шағымдану құқығы кіруі тиіс.

Бұдан басқа, процедурада осалдықтың белгілі бір шарттары мен факторлары, соның ішінде балаларға, әйелдерге және мүгедектігі бар адамдарға арналған арнайы кепілдер, сонымен қатар өтінішті басымды тәртіппен қарау, тиісті дайындығы бар маманның құқықтық көмегін ұсыну, дәлелдеу ауыртпалығының көп бөлігін мемлекеттің өзіне алуы ескерілуі керек⁵⁴.

Жеңілдетілген тәртіппен азаматтыққа қабылдау

1954 жылғы Конвенцияға сәйкес, Қатысушы мемлекеттердің міндеттемелерінің бірі «азаматтығы жоқ адамдарды ассимиляциялау және азаматтық алуға ықпал ету» (32-бап) болып табылады. Адам немесе бір топ адам азаматтығы жоқ адамдар болып танылғаннан кейін, Уағдаласушы Мемлекеттер бұл адамдардың осы мемлекеттің азаматына айналуына кедергілерді төмендетуге міндетті – соның ішінде, «қоластына алу процедурасын жеделдету және онымен байланысты шығыстар мен алымдарды ықтималды азайту үшін бар күштерін» салулары керек⁵⁵.

⁵¹ Процедура Францияда Code de l'entrée et du séjour des étrangers et du droit d'asile құжатының L812 бабында сипатталған, мына жерде қолжетімді: <https://bit.ly/36B75Dh>. Мексикада АЖАМА ресми процедурасы Көші-қон туралы Заңға (2011 жыл) және онымен байланысты қаулыларға (2012 жыл) сәйкес енгізілген, мына жерде қолжетімді: www.refworld.org/docid/57836cff4.html, 13 бет.

⁵² БҰҰ БЖКБ, Азаматтығы жоқ адамдарды қорғау мәселелері жөніндегі жетекшілікті қараңыз, жоғарыда, тармақтары: 89 - 90.

⁵³ Сонда, тармақтары: 91 - 93.

⁵⁴ Сонда, 119-тармақ.

⁵⁵ 1954 жылғы Конвенция, 32-бап.

Еуропа азаматтық туралы конвенциясында (ЕАК) бұл ереже қайталанатын және «әрбір Қатысушы мемлекет өзінің ішкі заңнамасында оның аумағында заңды негізде тұрып жатқан азаматтығы жоқ адамдардың және босқындар болып танылған адамдардың оның азаматтығын алуын оңайлатуы тиіс» (6)4 бап). Осыған ұқсас, 6-шы іс-қимыл: Азаматтықты жою жөніндегі жаһандық іс-қимыл жоспарына сай мемлекеттер азаматтығы жоқ мигранттарға мәртебе беруге (АЖАМА процедураларын енгізу арқылы), сонымен қатар оларды азаматтыққа қабылдауды оңайлатуға шақырылады⁵⁶.

Заңдар мен сәтті іс-тәжірибе мысалдары

Жеңілдетілген тәртіппен натурализациялау азаматтық алуға қолжетімділікке құқықтық және практикалық кедергілерді жоюды немесе барынша азайтуды көздейді. Әр мемлекет қоластына алу үшін ұлттық құқыққа сай шарттар белгілеуге құқылы, бұл ретте мұндай шарттар әдеттегі халықаралық құқықтың құқықтық стандарттарына сәйкес келеді (мысалы, кемсітушілікке жол бермеу). 1954 жылғы Конвенция бойынша, мемлекеттерге мұндай шарттардың санын азайту немесе азаматтығы жоқ адамдар үшін оларды мүлде алып тастау ұсынылады.

Мысалы, егер әдетте қандай да бір мемлекетте азаматтықты алу туралы өтініш берушілердің осы мемлекеттің аумағында белгілі бір уақыт кезеңі ішінде тұруы, заңды негізде тұрып жатқанын растайтын дәлелдер ұсынуы немесе мемлекеттік тілді білетінін көрсетуі талап етілсе, онда 1954 жылғы Конвенцияға сәйкес келетін сәтті іс-тәжірибе азаматтығы жоқ болып танылған адамдар мен олардың туыстары үшін жекелеген жеңілдетілген стандарттарды енгізу болып табылады.

Бірқатар мемлекеттерде мұндай ережелер ұлттық кодекстерге енгізіліп те қойылды. Бұдан әрі қарай бірнеше көрнекті мысалдар келтірілді.

1. Азаматтығы жоқ адамдардың тұруға рұқсат алуы үшін қойылған талаптар саны азайтылатын заңдар

Греция азаматтығы жоқ адамдардың азаматтық алу құқығы бар болуы үшін қажет болып табылатын тұру мерзімін қысқартқан, саны артып келе жатқан мемлекеттердің қатарына қосылды. Азаматтық туралы өзгертілген кодекстің 5-бабында (3838/2010 Заң) «азаматтық алу арқылы Греция азаматы болуды қалайтын шетелдік мемлекеттің азаматы ... азаматтық алу туралы өтініш беруге дейін Грецияда заңды негізде жеті жыл бойы тұруы тиіс» екені қарастырылған⁵⁷. Бірақ сонымен қатар 1(d) бабында босқындар немесе азаматтығы жоқ болып танылған адамдар Грецияда заңды негізде тек қатарнан үш жыл ғана тұруы тиістігі қарастырылған.

Бразилияда азаматтық туралы заң осылай өзгертілді – азаматтығы жоқтық⁵⁸ жағдайында тұру мерзімі⁵⁹ туралы әдеттегі талап екі есе қысқартылды (төрт жылдан екі жылға).

⁵⁶ 6 іс-қимылға және мемлекеттердің іс-тәжірибесіне қатысты егжей-тегжейлі түсініктемелермен танысу үшін, Босқындар істері жөніндегі Жоғарғы Комисардың Басқармасы (БҰҰ БЖКБ), Озық іс-тәжірибе мысалдары - 6 іс-қимыл: Азаматтығы жоқ адамдарды қорғау мақсатында Азаматтығы жоқ адам мәртебесін анықтау процедураларын енгізуді қараңыз, 11 шілде 2016 жыл, мына жерде қолжетімді: www.refworld.org/docid/57836cff4.html.

⁵⁷ 3838/2010 Заңның 5-бабын қараңыз, мына жерде қолжетімді: <https://bit.ly/3Hb2Xq3>.

⁵⁸ 2017 жылғы 20 қарашадағы №9199 Жарлықты қараңыз, 99-бап, мына жерде қолжетімді: <https://bit.ly/356jnD0>.

⁵⁹ №13 445 Заңның 65-бабын қараңыз, мына жерде қолжетімді: <https://bit.ly/3JIW2pD>.

Бразилияның азаматтығы туралы заң бойынша заңды негізде тұру талап етілмейді, бұл талап көбісінің құқықтық мәртебесі немесе құжаттары жоқ азаматтығы жоқ адамдар үшін қиындықтар туғызған болар еді.

2. Тіл білуін және тіршілік етуге қаражат көздерінің бар болуын растау туралы талаптар жойылатын заңдар заңдар

Кейбір елдерде халықтың азаматтыққа қабылданған топтарын интеграциялау үшін және оларға белгілі бір өмір сүру деңгейін қамтамасыз ету үшін азаматтық беру туралы өтініш жасаушылардың мемлекеттік тілді және/немесе елдің мәдениетін білетінін көрсетуі, сонымен қатар тіршілік етуге қаражат көздерінің бар екенін дәлелдеу талап етіледі. Алайда, азаматтығы жоқ адамдар жағдайларында мемлекеттер мұндай талаптардан бас тартты және бұл дұрыс шешім болып табылады.

Мысалы, **Босния мен Герцеговинада** (БМГ) азаматтығы жоқ адамдар азаматтық алу үшін бірқатар шарттарды орындаудан, соның ішінде тіл білуге және тіршілік етуге қаражат көздерінің бар екенін дәлелдеуге қатысты шарттарды орындаудан босатылған. Бұл елдің азаматтық туралы заңының 11(а) (1) бабында былай делінген: «Азаматтығы жоқ адам немесе босқын болып танылған адам ол өтініш бергенге дейін Босния мен Герцеговинада бес жыл бойы азаматтығы жоқ адам немесе босқын болып танылған адам ретінде тұрақты тұрған жағдайда ғана **9-баптың (1) тармағының 2., 3., 6., 9. және 10. тармақшаларында белгіленген талаптарды орындамай-ақ**, БМГ азаматтығын ала алады (авторлар бөліп көрсеткен)⁶⁰. Тиісті баптар өтініш берушілердің тіл білуіне және «өзінің тіршілік етуін қамтамасыз етуіне мүмкіндік беретін тұрақты табыс көзіне немесе оны қамтамасыз етуге қаражаттың бар екенінің сенімді дәлелін беру мүмкіндігіне» қатысты болып табылады⁶¹.

3. Азаматтығы жоқ адамдардың басқа құжаттарды беруі туралы талаптар саны азайтылатын заңдар

Азаматтығы жоқтықтың құжаттардың жоқ болуымен қоса жүруі өте жиі, кейбір мемлекеттер өздерінің құжаттарға қойылатын талаптарын азаматтығы жоқ адамдар үшін бейімдеді. Бұл жағдайда тағы да **Босния мен Герцеговина** мысал бола алады. 2014 жылы бұл елдің үкіметі жеңілдетілген тәртіппен қоластына алу туралы қаулы қабылдады, оған сәйкес азаматтығы жоқ адамдар өткен өмірінде қылмыстық істері болмағандығын дәлелдеу үшін басқа елдерден құжаттар алу қажеттігінен босатылды⁶². Осы сияқты **Грецияда** азаматтығы жоқ адамдар туу туралы куәлігін беруден (басқа өтініш берушілерден талап етілетіндей) босатылған, олардың «кез келген басқа ресми куәлік» беруіне рұқсат етілген⁶³.

⁶⁰ Босния мен Герцеговина азаматтығы туралы Заң, 11-бап, мына жерде қолжетімді: <https://bit.ly/3JQsCo>.

⁶¹ Сонда, 9-бап.

⁶² Босния мен Герцеговина: Қоластына алу немесе жеңілдетілген тәртіппен қоластына алу арқылы Босния мен Герцеговина азаматтығын алуға құқығы бар екенінің қарастырылған дәлелдеріне қатысты 2014 жылғы Қаулы, 29 қаңтар 2014 жыл, 7-бап, мына жерде қолжетімді: www.refworld.org/docid/531721a14.html.

⁶³ 3838/2010 Заңның 6(3)(d) бабын қараңыз, жоғарыда.

4. Өтініш беру үшін алынатын алым азаматтығы жоқ адамдар үшін жойылатын немесе мұндай алымның мөлшері азайтылатын заңдар

Осы сияқты, бірқатар мемлекеттерде азаматтығы жоқ адамдардың азаматтық алу туралы өтініш жасауымен байланысты алымдар мен басқа да әкімшілік шығыстар жойылды немесе азайтылды. Косовоның 2013 жылы реформа жүргізілген тиісті заңнамасында S/RES/1244 (1999) 1954 жылғы Конвенцияның ережелері қайталанады және құзыретті билік органдары «азаматтық алу процедураларын жеделдету мен онымен байланысты шығыстар мен алымдарды ықтималды азайту үшін бар күштерін салуға» шақырады (14-бап).

Кейбір мемлекеттерде азаматтығы жоқ адамдар үшін алымдар жойылған жоқ, бірақ айтарлықтай азайтылды. Мысалы, **Грецияда** бірінші рет жүгініп отырған әдеттегі өтініш берушілер үшін өтініш беру үшін алынатын алым 700 еуро құраса, азаматтығы жоқ адам болып танылғандар мен босқындар үшін – небәрі 100 еуро құрайды.

5. Азаматтығы жоқ адамдардың балалары мен басқа да туыстарын жеңілдетілген тәртіппен азаматтыққа қабылдау

1954 жылғы Конвенцияға сәйкес талап етілмегенімен, кейбір мемлекеттер азаматтығы жоқ адамдардың балалары мен басқа да отбасы мүшелерінің азаматтық алуын жеңілдетеді. Осылайша олар отбасының біртұтастығы мен балалар арасындағы азаматтығы жоқтыққа қатысты кепілдерді нығайту қажеттігінің маңыздылығын мойындайды. Мысалы, Косово заңында (S/RES/1244 (1999)) азаматтығы жоқ адамдардың отбасы мүшелері азаматтық алу құқықтары бар екенін мойындайды. (15(2) бап).

Босния мен Герцеговинада уақытша тұруға рұқсаты бар азаматтығы жоқ адамдардың кәмілетке жетпеген балалары БМГ азаматтығына құқығы бар болып қана қоймай, сонымен қатар олар азаматтық алу мақсаттарында анағұрлым қолайлы жеңілдікті шарттар да алады⁶⁴. **Кейбір** мемлекеттерде азаматтығы жоқ адамдарды қоластына алуды жеңілдетуде *дискрециялық* тәсіл қолданылады. Бұл мемлекеттерде лауазымды тұлғаға, әдетте Министрге, азаматтық алу туралы өтінішті қанағаттандыру немесе қанағаттандырудан бас тарту туралы түпкілікті шешім қабылдауға қатысты дискрециялық өкілеттіктер тіпті барлық формалды шарттар орындалған жағдайда да беріледі. БҰҰ БЖКБ азаматтығы жоқ адамдардың азаматтық алуын жеңілдетудің оңтайлы тәсілі ретінде дискрециялық емес тәсілді қолдануды ұсынады.

Танысуға арналған негізгі дереккөздер

- ➔ Азаматтығы жоқ адамдардың мәртебесі туралы конвенция.
- ➔ БҰҰ БЖКБ, *Азаматтығы жоқ адамдарды қорғау мәселелері жөніндегі жетекшілік*, 30 маусым 2014 жыл, мына жерде қолжетімді: <https://www.refworld.org/docid/55b9eeb340.html>.
- ➔ БҰҰ БЖКБ, *Озық тәжірибе мысалдары – 6-шы іс-қимыл: Азаматтығы жоқ адамдарды қорғау мақсатында азаматтығы жоқ адам мәртебесін анықтау процедураларын енгізу*, 11 шілде 2016 жыл, мына жерде қолжетімді: www.refworld.org/docid/57836cff4.html.

⁶⁴ Босния мен Герцеговина азаматтығы туралы Заң, 11 бап, мына жерде қолжетімді: <https://bit.ly/3J0QsCo>.

Азаматтықты жоғалту

Кіріспе

Азаматтықты жоғалту адамның азаматтықтан бас тартуы бойынша белсенді әрекеттерінің нәтижесінде немесе заңның автоматты түрде қолданылуының («*ex lege*») нәтижесінде орын алуы мүмкін. Азаматтықты жоғалтуды азаматтықтан айырудан ажырата білу керек, азаматтықтан айыру мемлекеттің билік органдары бастамашылық етіп, азаматтықты жоққа шығарғанда орын алады⁶⁵.

1961 жылғы Конвенцияға сәйкес, төменде келтірілетін екі жағдайды қоспағанда, азаматтықты жоғалтуға ол азаматтығы жоқтыққа әкелетін жағдайларда тыйым салынады:

- Азаматтыққа қабылданған, қатарынан жеті жыл бойы шетелде тұрып жатқан адам тиісті билік органына өзінің азаматтығын сақтап қалғысы келетіні туралы мәлімдемесе (7(4) бап).
- мемлекеттің шетелде туылған азаматтары бұл мемлекеттің аумағында олар кәмелетке толғаннан кейін бір жыл мерзім аяқталғанға дейін тұрмаса немесе осы мерзім аяқталғанға дейін тіркелмесе (7(5) бап).

7(5) бапқа келетін болсақ, Біріккен Ұлттар Ұйымының Болашақта азаматтығы жоқтықты жою немесе қысқарту жөніндегі конференциясының Қорытынды актісінің III қарарында шетелдегі азаматтарының азаматтықты сақтап қалуы өтінішке немесе тіркеуге байланысты болып табылатын мемлекеттердің «мұндай адамдар осындай формалдылықтар туралы, сонымен қатар олар өз азаматтықтарын сақтап қалғысы келсе ұстануы тиіс мерзімдер туралы уақтылы ақпараттандырылуын қамтамасыз ету үшін барлық мүмкін болатын шараларды» қабылдауын ұсынады⁶⁶.

Жоғарыда аталған ерекшеліктерден басқа, 1961 жылғы Конвенцияға сәйкес заңның қолданылуының («*ex lege*») нәтижесінде азаматтықты жоғалту көзделген барлық басқа заңдар мен заң күші бар актілерге азаматтығы жоқтыққа қатысты кепілдер енгізілуі талап етіледі. 5(1) бабына сәйкес, «тиісті адамның жеке мәртебесіндегі некеге тұру, некенің тоқтатылуы, заңдастыру, мойындау және асырап алу сияқты қандай да бір өзгерістердің салдарынан» азаматтықты жоғалту көзделетін заңдарда «мұндай жоғалту басқа азаматтықтың бар болуы немесе басқа азаматтықты алу жағдайында өтуі тиіс. Осы сияқты, 6-бапқа сәйкес, «қандай да бір адамның жұбайы немесе балалары бұл адамның азаматтықты жоғалтуы немесе бұл адамды азаматтықтан айыру салдарынан» азаматтықты жоғалтуы «...басқа азаматтықтың бар болуы немесе олардың басқа азаматтықты алу жағдайында өтуі тиіс».

Бұдан басқа, 1961 жылғы Конвенцияға сәйкес, «тиісті тұлғаның басқа азаматтығы бар болған немесе басқа азаматтық алатын жағдайлардан басқа жағдайларда» азаматтықтан бас тартуға тыйым салынады (7(1)(а) бап). Бұл ереже қозғалыс еркіндігіне құқыққа немесе қудалаудан пана

⁶⁵ Азаматтық туралы Еуропа конвенциясында бұл айырмашылық анық келтірілген, және «заңның қолданылуы себепті (*ex lege*) азаматтықты жоғалту» туралы ережелер (7-бап) «өкіметтердің бастамасы бойынша азаматтықты жоғалту» туралы ережелерден (8-бап) бөлінген. Сонымен қатар БҰҰ БЖКБ, Тунис қорытындыларын қараңыз, жоғарыда, 9-тармақ.

⁶⁶ Біріккен Ұлттар Ұйымының Болашақта азаматтығы жоқтықты жою немесе қысқарту жөніндегі Женевада 1959 жылы 24 наурыз -18 сәуірде өткен конференциясының Қорытынды актісі, және осы Конференцияның Нью-Йоркте 1961 жылы 30 тамызда қабылданған I, II, III және IV қарарлары. Мына жерде қолжетімді: <https://www.refworld.org.ru/docid/4714aba39.html>.

іздеуге құқыққа шек қоюға емес, Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясында бекітілген азаматтығы жоқтыққа қатысты кепілді қамтамасыз етуге бағытталған⁶⁷.

ЕКГ-ге мүше мемлекеттерде 1961 жылғы Конвенцияда белгіленгеннен басқа материалдық және процедуралық міндеттемелер бар. Ең алдымен, ЕКГ-ның 7(3) бабына сәйкес, азаматтықты жоғалту туралы ережелерді қолдануға, егер оларды қолдану салдарынан тиісті адамдар «тіпті Қатысушы мемлекет пен әдетте шетелде тұратын азамат арасында нақты байланыс» жоқ болған жағдайда да азаматтығы жоқ адамдарға айналса, тыйым салынады⁶⁸.

Бұдан басқа, ЕКГ-ның IV бөлімінде азаматтықпен байланысты барлық мәселелерге қатысты қолданылатын бірқатар процедуралық кепілдер мен талаптар белгіленген: өтініштер уақтылы қаралуы тиіс (10-бап); шешімдер оларды шығарудың негіздері көрсетіліп жазбаша түрде шығарылуы тиіс (11-бап); шешімдерді сот тәртібімен немесе әкімшілік тәртіпте қайта қарауға қолжетімділік қамтамасыз етуі тиіс (12-бап); алымдардың мөлшері орынды болуы тиіс және олар шешімді қайта қарау туралы сұраған өтініш жасаушылар үшін кедергі болмауы тиіс (13-бап).

Заңдар мен сәтті іс-тәжірибе мысалдары

Азаматтығы жоқтықтың алдын алу тұрғысынан мемлекеттер үшін жалпы сәтті іс-тәжірибе - заңның қолданылуы себепті (*ex lege*) азаматтықты жоғалту үшін негіздер белгілеуден немесе қолданудан тартыну. Бірқатар мемлекеттерде азаматтықты жоғалту мүлде қарастырылмаған, бұл қолданылатын талаптарға – мысалы, шетелде тұрған уақытта ұлттық органдарда тіркелуге қатысты жай хабарсыз болу себебінен азаматтығы жоқтық тәуекелін азайтады.

Енді бір мемлекеттерде заңның қолданылуы себепті (*ex lege*) азаматтықты жоғалту туралы ереже сақталып отыр, бірақ азаматтығы жоқтыққа қатысты толық кепіл беріледі. Мысалы, Финляндияның Азаматтық туралы Заңында 22 жасқа келген уақытта бұл елмен жеткілікті байланысы жоқ, қос азаматтығы бар адамдардың Финляндия азаматтығын жоғалтуы қарастырылған. Адамдар «Егер жазбаша түрде Финляндияның дипломатиялық өкілдігіне, кәсіби консул басқаратын консулдыққа немесе Тіркеу басқармасына өзінің Финляндия азаматтығын сақтап келгісі келетіні туралы хабарласа», олар елмен жеткілікті байланыстыны сақтайды деп есептеледі⁶⁹. Бұл заңға сәйкес ұлттық органдар «халық туралы ақпарат жүйесін» қолдауға міндетті екендігі маңызды, онда Финляндияның 18 жасқа жеткен барлық азаматтарының мекенжайлары «олармен байланыса алу үшін» және «22 жасқа жеткенде азаматтықты қалау сақтап қалу керектігі туралы нұсқау беру үшін» бар. Бұдан басқа, «егер 22 жасқа жеткен кезде адам Финляндиямен жеткілікті байланыстары жоқтығы себепті Финляндия азаматтығын жоғалтқан жағдайда, Тіркеу басқармасы халық туралы ақпарат жүйесіне бұл туралы ақпарат енгізеді және бұл туралы тиісті тарапқа оның мекенжайы бар болған жағдайда хабарлайды»⁷⁰. Мұндай норма 1961 жылғы Конвенцияның пәні мен мақсаттарына, сонымен қатар Болашақта азаматтығы жоқтықты жою немесе қысқарту жөніндегі конференцияның Қорытынды актісіне сәйкес болып табылады⁷¹.

⁶⁷ 7(1)(b) бапта былай делінген: «Осы тармақтың «а» тармақшасының ережелері оларды қолдану Біріккен Ұлттар Ұйымының Бас Ассамблеясы 1948 жылы 10 желтоқсанда бекіткен Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясының 13 және 14 баптарында жазылған қағидаттарға қайшы келетін жағдайларда қолданылмайды.»

⁶⁸ ЕКГ, 7(1)(e) бап.

⁶⁹ Азаматтық туралы акт (359/2003), 359/2003, 1 маусым 2003 жыл, 34-бап, мына жерде қолжетімді: www.refworld.org/docid/3ae6b51614.html.

⁷⁰ Сонда, 37 – 38 баптар.

⁷¹ Біріккен Ұлттар Ұйымының Болашақта азаматтығы жоқтықты жою немесе қысқарту жөніндегі конференциясының Қорытынды актісі, III қарар, жоғарыда.

Финляндия Заңы сол сияқты азаматтықтан бас тарту азаматтығы жоқтыққа әкелмеуі талап етілетін 1961 жылғы Конвенциямен де үйлеседі. Осы елдің Азаматтық туралы заңының 35-бабында былай деп қарастырылған:

«Шетелдік мемлекеттің де азаматтығына ие болып табылатын немесе шетелдік мемлекеттің азаматы болуды қалайтын Финляндия азаматы өтініш жасау бойынша Финляндия азаматы болудан босатыла алады... Егер өтініш бойынша шешім қабылдау сәтіне өтініш беруші әлі шетелдік мемлекеттің азаматы болып табылмаса, ол Финляндия азаматтығынан тек өтініш беруші шешімде көрсетілген мерзім ішінде шетелдік мемлекеттің азаматтығын алғандығы туралы анықтама әкеліп бергенде күшіне енетін шешім бойынша ғана босатыла алады»⁷².

Финляндияда өтініш берушілер азаматтығы жоқтықтан басқа мемлекеттің азаматтығы берілгендігі жөнінде дәлел ұсыну туралы талаптың көмегімен тиісінше қорғалған. Басқа елдің азаматтығын алуға «үміткер деп саналатын» адамдардың азаматтықтан бас тартуы немесе азаматтықты жоғалтуы немесе мұндай адамның басқа мемлекеттің азаматтығын ала алатынына «мемлекеттің билік органдарының көзі жетуі» азаматтығы жоқтыққа қатысты кепілдерді қамтамасыз ету тұрғысынан жеткіліксіз. 1961 жылғы Конвенцияда белгіленген стандарт бойынша, адамдар өздерінің қолданыстағы азаматтықтарынан олар басқа азаматтықты кепілді түрде иеленгеннен кейін ғана босатылулары тиіс. **Түркменстанның** 2013 жылғы Азаматтық туралы заңын тағы бір пайдалы мысал ретінде санауға болады, онда азаматтығы жоқтықтың алдын алуға бағытталған айқын және келісілген ережелер бар. Бұл Заңның 5-бабында «азаматтығы жоқтықтың алдын алу және оны қысқарту» «Түркменстанның азаматтығының негізгі қағидаттарының» бірі болып табылатындығы белгіленген⁷³. Осыдан кейін, «Некеге тұру немесе некені бұзу кезіндегі Түркменстан азаматтығы» 7-бабында жұбайлар мен балалар үшін олардың отбасылық жағдайының өзгеруіне байланыссыз азаматтыққа тәуелсіз құқықтар қарастырылған. Одан әрі қарай, 16-бапта «Түркменстан азаматының Түркменстан азаматтығынан бас тарту туралы өтініші, егер ол ... осыған байланысты азаматтығы жоқ адамға айналатын болса, қаралмайды» деп қарастырылған.

Балалардың құқықтарына қатысты халықаралық қағидаттарға сәйкес, Түркменстанның Азаматтық туралы заңының IV бөлімінде балалар үшін арнайы кепілдер белгіленген. Бұл бөлімнің 18(2) бабында былай делінген: «Егер баланың ата-аналары [(немесе] жалғыз ата-анасы) Түркменстан азаматтығынан бас тартса немесе Түркменстан азаматтығын жоғалтса, бала да, егер ол осыған байланысты азаматтығы жоқ адамға айналмаса, Түркменстан азаматтығынан бас тартады». 19(2) бапта «егер Түркменстан азаматтығын ата-аналардың біреуі алса, ал екіншісі азаматтығы жоқ адам болса, бала оның тұрған жеріне байланыссыз Түркменстан азаматы болады» деп қарастырылған. Бұл ереженің маңызын асыра бағалау қиын. Ақыры, 23-бапқа сәйкес, баланың азаматтығының – ата-аналарының азаматтығы өзгеруімен немесе асырап алумен байланысты кез келген өзгерісі баланың өзінің анық және ерікті келісімі бар болған жағдайда жүзеге асырылуы талап етіледі.

Танысуға арналған негізгі дереккөздер

- Азаматтығы жоқтықты қысқарту туралы конвенция.
- Азаматтық туралы Еуропа конвенциясы.

⁷² Сонда.

⁷³ Түркменстан: Азаматтық туралы 2013 жылғы заң, 22 маусым 2013 жыл, мына жерде қолжетімді: <https://www.refworld.org.ru/docid/52ef9dcb4.html>.

Азаматтықтан айыру

Кіріспе

Азаматтықтан айыруға қатысты ең толыққанды жұмыс атқарылған халықаралық стандарттар жинағы 1961 жылғы Конвенцияда. 8(1) бапта егер азаматтықтан айыру туралы шешімнің нәтижесінде адам азаматтығы жоқ адамға айналатын болса, Уағдаласушы Мемлекет қандай да болмасын адамды оның азаматтығынан айырмайды деп белгіленген. Одан әрі қарай, 2 және 3 тармақтарда мемлекеттердің адамды азаматтықтан айыруына мүмкіндік беретін негіздердің толық жиынтығы тізіліп көрсетіледі:

- егер азаматтық жалған мәліметтер хабарлаудың нәтижесінде немесе алдаудың нәтижесінде алынған болса (8(2)(b) бап);
- егер тиісті «тұлға осы Уағдаласушы Мемлекеттің тарапынан салынған тікелей тыйымды ескермей, басқа Мемлекетке қызметтер көрсетсе немесе көрсетуін жалғастырса немесе басқа Мемлекеттен сыйақы алса немесе адуын жалғастырып отырса» (8(3)(a)(i) бап);
- егер тиісті тұлға «өзін бұл Мемлекеттің өмірлік маңызы бар мүдделеріне елеулі зиян келітетіндей түрде ұстаса» (8(3)(a)(ii) бап);

егер тиісті тұлға «басқа Мемлекетке адалдыққа ант қабылдаса немесе адалдық туралы ресми мәлімдеме жасаса немесе осы Уағдаласушы Мемлекетке адалдықтан бас тарту ниеті туралы өзінің ниетіннің белгілі бір дәлелдерін берсе (8(3)(b) бап).

1961 жылғы Конвенцияға сәйкес, азаматтықтан айырудың осы негіздеріне тек үш шарт сақталғанда ғана сілтеме жасауға болатыны маңызды. Біріншіден, азаматтықтан айыру құқығы тек «тиісті тұлға үшін соттың немесе өзге тәуелсіз органның әділ іс қарауы құқығы қарастырылатын заңға сәйкес» қана жүзеге асырыла алады (8(4) бап). Екіншіден, азаматтықтан айыру саясаты мен практикасына «нәсілдік, этникалық, діни немесе саяси негіздер» себеп бола алмайды (9-бап). Және соңында, жоғарыда аталған рұқсат етілетін негіздерге сәйкес азаматтықтан айыру құқығын тек Конвенцияға «қол қою, оны ратификациялау немесе қосылу уақытында» қолданыстағы ұлттық заңнамаға сәйкес өздеріне осындай құқықты қалдыратынын көрсеткен мемлекеттер ғана жүзеге асыра алады (8(3) бап).

1961 жылғы Конвенция бойынша келіссөздерден кейінгі он жылдықтар ішіндегі мемлекеттердің заңнамасы мен практикасы азаматтықтан айырудан, егер мұндай шара азаматтығы жоқтыққа әкелетін болса, сақтану керектігіне қатысты бірауыздылықтың артып келе жатқанын куәландырады. Тиісінше Еуропа Одағының 21 мүшесі үшін міндетті құжат болып табылатын ЕКГ-да азаматтықтан айыру үшін негіздер тиісті адам азаматтықты «алаяқтық әрекеттер, жалған ақпарат беру немесе өтініш берушіге қатысты қандай да бір маңызды фактілерді жасыру арқылы» алған жағдайлармен шектеледі⁷⁴. Яғни, ЕКГ-ға сәйкес, тіпті 1961 жылғы Конвенцияның 8(3) бабында жол берілген негіздермен де (жоғарыдан қараңыз) азаматтықтан айыруға рұқсат етілмейлі, егер мұндай шешімнің нәтижесінде тиісті адам азаматтығы жоқ адамға айналатын болса. Сонымен қатар, ЕКГ-ның 4(b) бабында азаматтығы жоқтыққа жол бермеу қағидаты бекітілген.

⁷⁴ Азаматтық туралы Еуропа конвенциясы, 7-бап.

Бұдан басқа, 1961 жылғы Конвенцияда тиісті процеске және кемсітушілікке жол бермеуге қатысты белгіленген стандарттар ЕКГ-да анағұрлым толық көрсетілген. ЕКГ-ның 10 – 13 баптарында минималды процедуралық кепілдерге қатысты нормалар, соның ішінде азаматтық жөніндегі шешімдердің барлығы жазбаша түрде «орынды уақыт кезеңінің ішінде» шығарылуы тиістігі, сонымен қатар әкімшілік тәртіпте немесе сот тәртібімен қайта қарауға жататыны белгіленген. Сонымен бірге, 5(2) бапта азаматтық тұрғысынан кемсітушілікке жол бермеу нормасы дамытылады. Онда «Әрбір Қатысушы мемлекет азаматтардың арасында олардың тууы бойынша азамат болып табылатындығына немесе өз азаматтықтарын кейінірек алғанына байланыссыз кемсітушілікке жол бермеу қағидатын басшылыққа алуы» қарастырылған.

Қосымша халықаралық стандарттар

Азаматтықтан негізсіз айыруға тыйым салу

Бірқатар халықаралық құжаттарда мысалы, баланың құқықтары туралы Конвенцияда (8(1) бап) және Мемлекеттердің мирасқорлығымен байланысты жеке тұлғалардың азаматтығы туралы баптардың жобаларында⁷⁵ (16-бап) - сол сияқты әртүрлі өңірлік шарттарда⁷⁶ азаматтықтан негізсіз айыруға тікелей тыйым салынған. Бұл ережелерде Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясының 15-бабы қайталанады, онда «ешкімді де азаматтығынан еріксіз айыруға болмайды» делінген.

Тиісті шара мына жағдайларда негізсіз болып табылмайтыны жалпы мойындалған: егер ол (1) заңды мақсатқа жетуге ықпал етсе; (2) қалаулы нәтижеге жетудің ең қатаң емес тәсілі болып табылса; және (3) қорғалатын мүдделермен өлшемдес болса⁷⁷. Бұдан басқа, жалпы түсінікке сәйкес, негізсіз әрекеттердің жоқ болуы тиісінше процедура мен процедуралық кепілдердің минималды стандарттарын сақтауды қарастырады. Мұндай кепілдерге мыналар жатады: азаматтық туралы шешімдердің жазбаша шығарылуын қамтамасыз ету; мұндай шешімдерді елеулі түрде қайта қарау мүмкіндігінің бар болуы; сонымен қатар түпкілікті апелляция бойынша нәтижелер алынғанға дейін азаматтықтан айыру туралы қаулылардың күшін тоқтата тұру⁷⁸. «Азаматтығы жоқтықтың ауыр салдарын ескере отырып», азаматтығы жоқтыққа әкелетін азаматтықтан айыруды сәйкесті шара ретінде негіздеу өте қиын болуы мүмкін⁷⁹.

⁷⁵ БҰҰ Халықаралық құқық комиссиясы 1999 жылы елу бірінші отырысында қабылдаған құжат.

⁷⁶ Мысалы, Азаматтық туралы Еуропа конвенциясы (4(1)(C) бап), Адам құқығы туралы Америка конвенциясы (20(3) бап), Адам құқықтарының Араб хартиясы қайта қараған редакция (29 –бап), сонымен қатар Оңтүстік-Шығыс Азия мемлекеттері қауымдастығының (АСЕАН) Адам құқықтары туралы декларациясы (18-бап).

⁷⁷ БҰҰ адам құқықтары жөніндегі кеңесі, Адам құқықтары және азаматтықтан негізсіз айыру: Бас хатшының баяндамасы, 19 желтоқсан 2013 жыл, A/HRC/25/28, мына жерде қолжетімді: <https://www.refworld.org.ru/docid/52f8d1f14.html>.

⁷⁸ Сонда, тармақтары: 31 – 33. Сонымен қатар осыған ұқсас стандарттар белгіленген Азаматтық туралы Еуропа конвенциясын қараңыз, 11 және 12 баптар.

⁷⁹ Сонда, 4-тармақ.

Азаматтықтан айыру туралы шешімдердің жұбайлар мен балаларға қолданылуы

Басқа халықаралық шарттарда әйелдердің азаматтыққа тәуелсіз құқықтары мойындалады⁸⁰ және балалардың өз сәйкестіктерін, соның ішінде азаматтығын сақтауға құқықтары қорғалады⁸¹.

1961 жылғы Конвенцияға (6-бап) және ЕКГ-ға (7(2) бап) сәйкес, азаматтықтан айыру туралы шешімдердің жұбайлар мен балаларға қолданылуына, егер бұл азаматтығы жоқтыққа әкелсе, тікелей тыйым салынады. Бұдан басқа, осыған байланысты БҚК-ның 3-бабының да маңызы бар, онда мемлекеттердің балаларға қатысты әрекеттерінің барлығында «бірінші кезекте баланың ең жақсы мүдделерін қамтамасыз етуге назар аударылуы тиістігі» туралы қағидат белгіленген. Егер балалар азаматтығы жоқ адамдарға айналса – бұл баланың ең жақсы мүдделеріне мүлде сәйкес емес⁸².

Заңдар мен сәтті іс-тәжірибе мысалдары

Терроризмге қатысты алаңдаушылық өсіп отырғаны ескеріліп, бірқатар елдерде соңғы уақытта мемлекеттің билік органдарының өкілеттіктері кеңейтілді немесе олардың азаматтарын азаматтықтан айырумен байланысты қолдныстағы өкілеттіктер белсендірек пайдаланыла бастады. Алайда, көптеген басқа мемлекеттерде азаматтығы жоқтыққа қатысты кепілдерді сақтап қалу немесе белгілеу үшін шаралар қабылданды.

Бұған **Канада** мысал бола алады. Азаматтық туралы заңға 2014 жылы қабылданған өзгерістерге сәйкес, терроризмге айыпталып сотталу кіретін негіздерде азаматтықты жою туралы ереже енгізілді⁸³. 2017 жылғы маусымда Канада Парламенті 2014 жылғы түзетулердің көбін жоюға дауыс беріп, 1985 жылы қабылданған заңнамаға қайтты, ол бойынша азаматтығы жоқтыққа әкелетін азаматтықтан айыруға тек жалған мәліметтер хабарлау, алдау немесе азаматтық алуға қатысты елеулі фактілерді жасыру жағдайларында ғана жол беріледі⁸⁴.

Украинаның 2016 жылы соңғы өзгерістер енгізілген Азаматтық туралы заңының 2-бабында «азаматтығы жоқтық жағдайлары туындауының алдын алу» және «Украина азаматтарын Украина азаматтығынан айыру мүмкінсіздігі» кіретін қағидаттар белгіленген. 19-бапқа сәйкес, азаматтықты жоғалту үшін негіздер «егер мұның салдарынан Украина азаматы азаматтығы жоқ адамға айналса, қолданылмайды» (бейресми аударма)⁸⁵.

Бұдан басқа, Украинаның Азаматтық туралы заңында некенің тоқтатылуы немесе жұбайлардың бірінің Украина азаматтығын жоғалтуы екіншісінің Украина азаматтығын автоматты түрде

---

⁸⁰ БҰҰ Некедегі әйелдің азаматтығы туралы 1957 жылғы конвенциясы, 1-бап; БҰҰ Әйелдерді кемсітушіліктің барлық нысандарын жою туралы конвенция, 9-бап; Азаматтық туралы Еуропа конвенциясы, 4(d)-бап.

⁸¹ Мысалы, мыналарды қараңыз: Баланың құқықтары туралы конвенция, 8-бап; Исламдағы бала құқықтары туралы пакт, 7(2) бап.

⁸² Мысалы, Тунис қорытындыларын қараңыз, жоғарыда, 62-тармақ.

⁸³ Канаданың 2014 жылғы өзгерітілген Азаматтық туралы заңына сәйкес Канада азаматтарын бірқатар қылмыстар үшін, оның ішінде Қылмыстық кодексте берілген анықтамаларға сәйкес терроризм, мемлекетке опасыздық немесе тыңшылық жасағаны үшін сотталуына байланысты азаматтықтан айыруға мүмкіндік беретін ережелер енгізілді. Алайда бұл заңға сәйкес азаматтығы жоқтыққа әкелетін азаматтықтан айыруға да тыйым салынды. «10(2) және 10.1(2) тармақшалары Канада қол қоюшысы болып табылатын, азаматтығы жоқтыққа қатысты адам құқықтары туралы қандай да бір халықаралық құжаттарға қайшы келетін қандай да бір шешімді, шараны немесе мәлімдемені авторландыру мақсатында әрекет етпейді» (10.4(f) бап).

⁸⁴ Канаданың Азаматтық туралы заңы 1985 жыл, 10(f) бап.

⁸⁵ www.legislationline.org/documents/action/popup/id/7179.

жоғалтуына әкелмейтіні қарастырылған, бұл азаматтық туралы заңдарға гендерлік теңдік қағидатын интеграциялау бойынша озық іс-тәжірибеге сәйкес келеді (гендерлік теңдік туралы тарауды 15-беттен бастап қараңыз)⁸⁶. Алайда, тиісінше кепілдер жоқ болған жағдайда, азаматтықтан айыру тиісті адамдардың жұбайлары мен балаларына теріс әсерін тигізуі мүмкін. Сондықтан азаматтық туралы заңдарда кейбір мемлекеттерде отбасының мұндай мүшелерін азаматтықтан айырылудан және/немесе азаматтығы жоқтықтан қорғайтын ережелер қабылданған. Мысалы, Мадагаскардың 2017 жылы өзгертулер енгізілген азаматтық туралы заңына сәйкес, **Мадагаскар** азаматының азаматтығын жоғалтуы туралы шешім «мұндай санкция қолданылған адамның балалары мен жұбайына қолданылмайды»⁸⁷.

Азаматтығы жоқтыққа қатысты кепілдер бар азаматтықтан айыру туралы заңдарды қолдану байқаусыздан азаматтардың әртүрлі топтарын құруға әкелуі мүмкін. Кейбір елдерде террористік іс-қимылдарға қатысқандығы негізінде азаматтықтан айыру тек қос азаматтығы бар және екінші азаматтығы жоқтыққа қатысты кепіл ретінде болатын адамдарға қатысты ғана қолданылады. Осындай әртүрлі тәсілдер бар **Канада** тәжірибесі деме-демге келгенде қолдануға келмейтін болып шықты: қос азаматтығы бар және террористік қылмыстармен байланысы үшін сотталған адамдарды азаматтықтан айыру рұқсат етілген 2014 жылы қабылданған өзгерістер ақыр соңында жойылды. Осыған ұқсас жағдайлар **Францияда** дамыды, онда Париждегі 2015 жылғы террористік актілерден кейін ұсынылған қос азаматтығы бар адамдарға азаматтықтан айыру жағдайларын қолдануға қатысты өзгерістер наразылықтар тудырып, нәтижесінде 2016 жылдың басына кейінге қалдырылды.

Азаматтыққа қабылданған азаматтар да азаматтықтан айыру тұрғысынан осалырақ болуы мүмкін. Біріншіден, жалған мәліметтер хабарлау негізінде немесе алдаумен байланысты азаматтықтан тек қоластына алу арқылы берілген мұндай азаматтық алаңдатарлық жаңа үрдіске байланысты азаматтық алу шарттарын орындамау негізінде немесе алдаумен байланысты натурализациялауды жою туралы ретроспективті күші бар шешім арқылы жойылған жағдайда ғана айыруға болады.

Екіншіден, қоластына алынған адам басқа мемлекеттің азаматтығын алатыны немесе алуға құқығы бар болатыны туралы түсінік қате болуы мүмкін. Тууы бойынша азаматтар мен қоластына алынған азаматтар арасындағы теңсіздіктің бұл нысаны халықаралық құқық нормаларын сақтау тұрғысынан алаңдатушылық тудыруы мүмкін. Мұндай проблемаларды болдырмас үшін, 2015 жылғы **Австралияның** Азаматтық туралы заңына өзгерістер енгізу туралы заңда терроризммен байланысты қылмыстар жасағанына байланысты азаматтықтан айыру үшін негіздер енгізу кезінде бұл жаңа негіздердің «Австралия азаматы болып табылатын тиісті адамға қатысты, бұл адамның қалай Австралия азаматы болғанына байланыссыз (соның ішінде тууы бойынша Австралия азаматына айналған адамға қатысты)» қолданылатыны қарастырылған⁸⁸.

Кейбір мемлекеттерде трроризммен байланысты азаматтықтан айыруға арналған осындай негіздерді енгізумен қатар, 1961 жылғы Конвенцияның 8(4) бабына сәйкес тиісінше процестің кепілдері сақталынды және енгізілді. Мысалы, 2015 жылғы **Австралияның** Азаматтық туралы заңына өзгерістер енгізу туралы заңға жедел хабарлауға және жазбаша түрде хабарлауға құқыққа қатысты нақты ережелер, сол сияқты «Конституцияның 75-бабына сәйкес Австралияның Жоғарғы сотында немесе 1903 жылғы Соттың құрылысы туралы заңның 39В бабына сәйкес Австралияның

⁸⁶ Сонда, 2-бап.

⁸⁷ Loi n°2 016-038 modifiant et complétant certaines dispositions de l'Ordonnance n° 60-064 du 22 juillet 1960 portant Code de la nationalité malagasy, 25 қаңтар 2017 жыл (2017 жылғы 8 мамырдан бастап күшінде), 52-бап, мына жерде қолжетімді: <https://bit.ly/3sZx3Yw>.

⁸⁸ 2015 жылғы Австралияның Азаматтық туралы заңына өзгерістер енгізу туралы заң (Австралия азаматтығы туралы), 33AA бап, мына жерде қолжетімді: [www.legislation.gov.au/Details/ C2015A00166](http://www.legislation.gov.au/Details/C2015A00166).

Федералды сотында» қайта қарауға құқық кіргізілді⁸⁹. Тиісінше процестің тиісті кепілдерін белгілеу бұл тұрғыдан азаматтықтан айырудың негізсіз болып табылмайтынын қамтамасыз ету үшін өте маңызды.

Ең соңында, практикалық тұрғыдан алғанда азаматтықтан айыруды жою іс жүзіне келгенде мониторинг және бақылау, қылмыстық тергеу және қылмыстық жауапкершілікке тартуды қоса, халықаралық құқыққа сәйкес қолданылатын құралдармен салыстырғанда, ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің тиімділігі азырақ шарасы болуы мүмкін екендігін мемлекеттердің ескергені жөн. Бұдан басқа, террористерді немесе террористік әрекеттерге күдіктілерді азаматтықтан айыру мемлекеттердің халықаралық қылмыстарды орындаушыларды экстрадициялауға немесе жауапкершілікке тартуға қатысты міндеттемесіне қайшы келуі мүмкін⁹⁰. Қауіпті болып табылатын адамдарды елден қуып шығару мемлекеттің шетелде тұратын азаматтарын және басқа мемлекеттердің азаматтарын қатерге ұшыратуы мүмкін. Сондықтан қауіпсіздікпен байланысты проблемаларды шешудің басқа тәсілдерін қолдану ұсынылады.

Танысуға арналған негізгі дереккөздер

- ➔ Азаматтығы жоқтықты қысқарту туралы конвенция.
- ➔ Азаматтық туралы Еуропа конвенциясы.
- ➔ БҰҰ Адам құқықтары жөніндегі кеңесі, *Адам құқықтары және азаматтықтан негізсіз айыру: Бас хатшының баяндамасы*, 19 желтоқсан 2013 жыл, A/HRC/25/28, мына жерде қолжетімді: <https://www.refworld.org.ru/docid/52f8df14.html>.

⁸⁹ Сонда, 33АА(10) және 33АА(11) баптар.

⁹⁰ Қауіпсіздік Кеңесі өзінің 7831-ші отырысында 2016 жылы 12 желтоқсанда қабылдаған БҰҰ Қауіпсіздік Кеңесінің 2322 қарары (2016), 2016 жыл, S/RES/2322 (2016), мына жерде қолжетімді: [http://undocs.org/S/RES/2322\(2016\)](http://undocs.org/S/RES/2322(2016))

Азаматтығы жоқтықтың алдын алуға және оны қысқартуға бағытталған типтік құқықтық ережелер

1. Балалар арасындағы азаматтығы жоқтыққа қатысты кепілдер

Туған кездегі азаматтығы жоқтыққа қатысты жалпы кепілдік (1961 жылғы Конвенция, 1-бап)	X мемлекетінің аумағында туылған, басқаша жағдайда азаматтығы жоқ адамға айналатын әрбір адам тууы бойынша азамат болып табылады
	X мемлекетінің аумағында туылған, тууы бойынша басқа мемлекеттің азаматтығын алмайтын әрбір адам тууы бойынша азамат болып табылады
Тауып алынған балар үшін кепіл (1961 жылғы Конвенция, 2-бап)	Бала X мемлекетінің аумағында тауып алынса және оның ата-анасы белгісіз болса, ол осы X мемлекетінің азаматы болып саналады. X мемлекетінің аумағында тауып алынған бала осы мемлекеттің аумағында X мемлекетінің азаматтары болып табылатын ата-анадан туылған болап саналады.
Шетелде туылған балалар үшін азаматтығы жоқтыққа қатысты кепіл (1961 жылғы Конвенция, 4-бап)	X мемлекетінің азаматтары болып табылатын ата-анадан шетелде туылған адам, егер басқаша болған жағдайда бұл адам азаматтығы жоқ адамға айналатын болса, туған кезінде автоматты түрде X мемлекетінің азаматтығын алуға құқығы бар.
	X мемлекетінің азаматтары болып табылатын анадан немесе әкеден шетелде туылған адамның, егер бұл адам басқа ешқандай мемлекеттің азаматтығын алмаса, автоматты түрде X мемлекетінің азаматтығын алуға құқығы бар.

2. Азаматтық туралы заңдардағы гендерлік теңдік

Ата-аналардың азаматтығын беруі (ӘКЖК, 9(2) бап)	Егер баланың әкесі немесе анасы X мемлекетінің азаматтары болып табылса, ол туған кезінде X мемлекетінің азаматтығын алады.
	X мемлекетінің аумағында немесе одан тысқарыда X мемлекетінің азаматы болып табылатын немесе қайтыс болмағанда болатын әкеден немесе анадан туған әрбір адам тууы бойынша X мемлекетінің азаматы болып табылады.
Жұбайлардың азаматтығын беруі (ӘКЖК, 9(1) бап)	X мемлекетінің азаматының осы мемлекеттің азаматы болып табылмайтын жұбайы Y жыл неке уақыты өткеннен кейін X мемлекетінің азаматтығын алады. X мемлекетінің азаматтарының жұбайлары X мемлекетінің азаматтығын өтініш жасау бойынша ала алады.

3. Азаматтығы жоқ адам мәртебесін анықтау процедурасы (АЖАМА)

Дәлелдеу ауыртпалығы	Азаматтығы жоқ адам мәртебесін беру туралы ізденіп өтініш берушілер мен ұлттық органдар дәлелдеу ауыртпалығын бірлесіп көтереді.
Дәлелдеме стандарты	Қандай да бір мемлекет оның заңының күшімен тиісті адамды азаматы ретінде қарастырмайтыны орынды шектермен белгіленді
Әкімшілік және сот тәртібімен қайта қарау	Азаматтығы жоқ адамдардың мәртебесіне қатысты шешімдер әкімшілік актілерді қайта қараудың әдеттегі жүйесіне сәйкес әкімшілік тәртіпте және сот тәртібімен қайта қаралады. Апелляция беру, құқықтық қорғаудың әкімшілік немесе сот құралдары елден кетіруге қатысты кез келген шешімдердің орындалуын тоқтата тұрады.

4. Жеңілдетілген тәртіппен азаматтыққа қабылдау

Процедура туралы ақпаратты тарату	Құзыретті билік органдары азаматтығы жоқ адамдарға оларды қоластына алудың критерийлері мен талаптары туралы ақпаратты олар түсінетін тілде береді.
Шығыстар	Азаматтығы жоқ адамдар әдетте натурализация процесінде төленуі қажет алымдарды төлеуден, соның ішінде олардың өтінішхаттарын берумен байланысты шығындардан, құжаттар алу шығыстарынан (мысалы, куәліктер), заңдастыру және т.б. шығыстардан босатылады.
Ұзақтығы	Азаматтығы жоқ адамдар берген өтінішхаттар басымды тәртіппен қаралады.
Дәлелдеу ауыртпалығы	Қоластына алынуға ұмтылатын азаматтығы жоқ адамдар олардың қолында бар немесе олар нақты ала алатын дәлелдерді берулері тиіс, ал құзыретті органдар қалған қажеті құжаттарды алуға бар мүмкіндігінше ықпал етулері тиіс.
Дәлелдеме стандарты	Өтініш бойынша шешім шығару қажет болған жағдайда құзыретті билік органы күмәндарды осы процестің талаптарын сақтау мақсатында натурализация процесінің барысында ықпалдасқан азаматтығы жоқ адамдардың пайдасына түсіндіруі тиіс.
Тегін құқықтық көмек	Қандай да бір экономикалық құралдары жоқ азаматтығы жоқ адамдарға натурализация процесінің барлық кезеңдерінде тегін құқықтық көмек ұсынылады.
Тұруға қатысты талаптар	Азаматтығы жоқ адамдардың азаматтыққа қабылдау туралы өтінішті басқа мемлекеттердің азаматтары болып табылатын шетелдіктер жағдайында әдетте талап етілетін тұру мерзімін сақтауға қатысты критерийді орындау қажетінсіз беру құқығы бар.
Тіл білу және басқа білімдері	Азаматтығы жоқ адамдар тілді, тарихты немесе мәдениетті білуін тексеруге арналған емтихандардан босатылады.
Құжаттарға қатысты талаптар	Азаматтығы жоқ адамдар денсаулығы туралы анықтама немесе олардың шыққан елдерінен алынған сотталғандығы туралы анықтама ұсынудан мұндай құжаттар оларда жоқ болса және оларды шын мәнінде ала алмайтын жағдайда босатылады.

5. Азаматтықты жоғалту және азаматтықтан бас тарту

Азаматтығы жоқтыққа қатысты жалпы кепіл	Қандай да бір адамның некеге тұрумен, некенің тоқтатылуымен, заңдастырумен, мойындаумен немесе бала асырап алумен байланысты азаматтықты жоғалтуына мұндай адамның басқа мемлекеттің азаматтығын алуы себеп болады.
Азаматтықтан бас тарту туралы ереже	Х мемлекетінің азаматының азаматтықтан бас тарту туралы өтінішхаты, егер ол мұнымен байланысты азаматтығы жоқ адамға айналатын болса, қаралмайды. Азаматтықтан бас тарту туралы азаматтың шешімі бұл адамның балаларына және/немесе жұбайына қолданылмайды.

6. Азаматтықтан айыру

Азаматтығы жоқтыққа қатысты жалпы кепіл	Азаматтықтан айыру үшін негіздер, егер тиісті адам мұның нәтижесінде азаматтығы жоқ адамға айналатын болса, қолданылмайды. Бұл Актінің азаматтықты жоғалтуға және азаматтықтан айыруға қатысты ережелері, егер оларды қолданудың салдарынан тиісті адам азаматтығы жоқ адамға айналатын болса, қолданылмауы тиіс. Тиісті адамды азаматтығынан айыру туралы шешім осындай санкция қолданылған адамның балалары мен жұбайына қолданылмайды.
Тиісті процесс кепілдері	Азаматтығынан айыруға жататын барлық адамдардың кез келген шешім туралы жазбаша түрде хабарлама алу құқығы, әділ тыңдауға құқығы, сонымен қатар бұл шешімді сотта немесе тәуелсіз органда даулауға немесе шағымдануға шынайы мүмкіндігіне құқығы бар. Азаматтықтан айыру (және елден кетіру) туралы кез келген қаулылар түпкіліктіапелляция бойынша нәтижелер алынғанға дейін тоқтатыла тұрды.

... туралы бірер сөз...

БҰҰ БЖКБ

БҰҰ БЖКБ бүкіл әлемде босқындарды қорғауды қамтамасыз ету, сол сияқты үкіметтермен бірлесіп босқындар проблемаларының шешімдерін іздестіру бойынша халықаралық іс-қимыл жүргізуге және оны үйлестіруге Біріккен Ұлттар Ұйымының мандаты берілген БҰҰ-ның босқындар ісі жөніндегі органы болып табылады.

БҰҰ БЖКБ негізгі мақсаты – босқындардың құқықтары мен әл-ауқатын кепілдендіру мен қорғауды қамтамасыз ету. БҰҰ БЖКБ әрбір адамның пана іздеуге және басқа мемлекеттен қауіпсіз тұрақ табуына құқығын сақтауды қамтамасыз етуге ұмтылады. Босқындарға өз елдеріне ерікті түрде қайтуға немесе басқа елде орналасуға көмек көрсете отырып, БҰҰ БЖКБ сонымен қатар олардың проблемаларының ұзақ уақыттық шешімдерін табуға да ұмтылады.

БҰҰ БЖКБ ұйымның Жарғысы негізінде қызмет етеді және Босқындардың мәртебесі туралы 1951 жылғы Конвенция мен оған 1967 жылғы Хаттаманы басшылыққа алады. Уақыт өте келе БҰҰ Бас Ассамблеясы мен БҰҰ Экономикалық кеңесі (БҰҰЭК) БҰҰ БЖКБ жауапкершілігінің аясын кеңейтіп, оған аталған құжаттардың ережелері оларға қатысты қолданылмайтын және қарулы қақтығыс пен зорлық-зомбылық нәтижесінде мәжбүрлі қоныс аудару жағдайындағы адамдар тобын қорғауды қамтамасыз ету өкілеттігін берді. Мұндай адамдардың бір бөлігін «мандаттық» босқындар, тағы бір бөлігі – оралмандар, азаматтығы жоқ адамдар және белгілі бір жағдайларда – іште қоныс аударған адамдар деп аталады.

БҰҰ БЖКБ мемлекеттерді және басқа институттарды адам құқықтарын қорғауға және даулардың бейбіт шешілуіне ықпал ететін жағдайлар жасауға шақыра отырып, адамдардың мәжбүрлі қоныс аударуы жағдайларының санын азайтуға ұмтылады. Бұл мақсатқа жету үшін БҰҰ БЖКБ өздерінің шыққан елдеріне қайтатын босқындарды қайта интеграциялау процесін нығайтуға ұмтылады, осы арқылы босқындар ағынының туындауына әкелуі мүмкін жағдайлардың қайта туындауының алдын алады.

БҰҰ БЖКБ босқындар мен адамдардың басқа да санаттарына қорғаныш пен көмекті алалықсыз, олардың қажеттіліктерін ескере отырып және нәсіліне, терісінің түсіне, жынысына, тіліне, дініне, саяси немесе басқа да көзқарастарына, ұлттық немесе әлеуметтік шығу тегіне, мүлтік жағдайына, тууы, мүгедектігі немесе басқа да белгілеріне байланыссыз ұсынады. Өз қызметінің барлық аспектілерінде БҰҰ БЖКБ балалардың ерекше қажеттіліктеріне ерекше көңіл бөледі және әйелдер мен қыз балалар үшін, сол сияқты осал және/немесе маргиналданған топтардың өкілдері үшін тең құқықтар қамтамасыз етілуіне ықпал етуге ұмтылады. Өзінің босқындарды қорғау және олардың проблемаларын шешуге жәрдемдесу қызметінде БҰҰ БЖКБ үкіметтермен, өңірлік, халықаралық және үкіметтік емес ұйымдармен ынтымақтасады.

БҰҰ БЖКБ босқындардың өмірлеріне әсер ететін шешімдерге қатысты олармен консультациялар өткізу арқылы, сол сияқты жасына қатысты аспектілер мен гендерлік аспектілерге және алуан түрліліктің ерекшеліктеріне назар аудара отырып, ниеттестік қағидатын ұстанады.

Парламентаралық одақ

Парламентаралық одақ (ПАО) – бұл барлық мемлекеттердің парламенттерінің өкілдерін біріктіретін арнайы ұйым. Біз саяси диалог жүргізу және нақтыіс-қимылдарды жүзеге асыру жолымен демократияны қорғаймыз және құрамыз. 2018 жылғы қарашадағы жағдай бойынша, ПАО-ға **178 парламенттің** өкілдері мен 11 қауымдастырылған мүше енеді. Біз Біріккен Ұлттар Ұйымымен және мақсаттарымыз бір басқа да серіктес ұйымдармен тығыз ынтымақтастамыз.

Біздің жұмысымыздың негізі бейбітшілік, әділдік, демократия және даму мүдделеріндегі **үнемі кеңейіп отыратын қызмет аясы** болып табылады. Біз әртүрлі мәселелерді, мысалы, АИТВ/ЖИТС, адам құқықтары, гендерлік теңдікке қол жеткізу проблемаларын шешу, климаттың өзгеруімен және жастардың саяси өмірге атсалысуын қамтамасыз етумен байланысты проблемаларды шешу үшін жұмыс атқарамыз. Біз қақтығыс жағдайынан шығып жатқан немесе демократиялық мемлекеттер ретінде дамып келе жатқан елдерге көмек көрсетеміз.

Біздің жұмысымыз сонымен қатар жаһандық ауқымда шешімдер қабылдаған кезде **халықаралық басқару** бойынша аса маңызды жұмысты жүзеге асыру арқылы бүкіл әлем азаматтарының пікірін назарға алуда болып табылады.

Бүгінгі таңда біз әлемдік қоғамдық пікірді анағұрлым дәл көрсететін ұйым болып табыламыз. Әлемдегі жеті миллиард адамның 6,5 млрд.-тан астамы парламенттері ПАО мүшесі болып табылатын мемлекеттерде тұрып жатыр және дәл солардың сайланған өкілдері біздің саясатымызбен айналысады және оның бағытын анықтайды.

Парламенттерді біріктіре отырып, біз адамдарды біріктіреміз.

ПАО – әлемдегі ең көне көпжақты саяси ұйым. Ол **1889 жылы құрылған** және оның мақсаты – елдер арасындағы келіспеушіліктерді бейбіт жолмен реттеу үшін парламентаралық диалогты пайдалану. Бұл пайым бүгінгі таңда да 1889 жылғыдай маңызды және өзекті болып отыр.

Біздің ұйымды негізінен оның мүшелері мемлекеттік бюджеттен қаржыландырады. Біздің ұйымның штаб-пәтері Швейцарияның Женева қаласында орналасқан.

Inter-Parliamentary Union

For democracy. For everyone.

 +41 22 919 41 50
 +41 22 919 41 60
 postbox@ipu.org

Chemin du Pommier 5
Case Postale 330
1218 Le Grand-Saconnex
Geneva – Switzerland
www.ipu.org

 +41 22 739 81 11
 +41 22 739 73 77

Case Postale 2500
CH-1211 Genève 2 Dépôt
Switzerland
www.unhcr.org